बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धनका लागि

पालिकास्तरीय बालबालिकाका स्थिति विवरण

२०७७

गुराँस गाउँपालिका

रानिमत्ता, दैलेख

कर्णाली प्रदेश, नेपाल

बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धनका लागि

पालिकास्तरीय बालबालिकाको स्थिति विवरण
२०७७

गुराँस गाउँपालिका

रानिमत्ता, दैलेख

कर्णाली प्रदेश, नेपाल

प्रकाशक :
गुराँस गाउँपालिका, दैलेख
कर्णाली प्रदेश, नेपाल
इमेल : gurans.rmp@gmail.com

सर्वाधिकार :
गुराँस गाउँपालिका, दैलेख

प्रकाशन मिति : २०७७

सम्पादन :
निर्मल अधिकारी (बालअधिकार तथा बालसंरक्षण संयोजक), सोसेक नेपाल दैलेख

विश्लेषण संयोजन :
डम्बर बहादुर रोकाय (बाल अधिकार अधिकृत)

तथ्याङ्क संकलन तथा सहयोगी :...

सल्लाहकार :
नवराज बि.सि. (कार्यक्रम निर्देशक), सोसेक नेपाल दैलेख

सहयोग तथा साझेदारी :
सेभ द चिल्ड्रेन र सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक) नेपाल, दैलेख

मुद्रण :
भवानी छापाखाना, वीरेन्द्रनगर-६, सुर्खेत

गुराँस गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
रानिमत्ता, दैलेख

दुई शब्द ....

बालबालिकाको अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्यले बनेको बाल अधिकारसम्वन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि १९८९ को नेपालले हस्ताक्षर गरे पश्चात, बाल अधिकार सुनिश्चितताको निम्ति नेपालले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा थुप्रै प्रतिबद्वताहरू जनाएको छ । यसका अलावा नेपाल सरकार कर्णाली प्रदेश सरकारद्वारा बाल अधिकारको संरक्षणको लागि आवश्यक ऐन, नियम, नीतिहरू, आवाद्यिध तथा बार्षिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको अवस्था छ यसै गरी गुराँस गाउँपालिकाले पनि बालाबालिकाको अधिकारमा आधारित भई विभिन्न निकायहरूको साझेदारीमा कार्यक्रमहरू संचालन गरिरहेका छन् । बालबालिकाको अधिकारको संरक्षणको लागि बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ ले परिकल्पना गरे बमोजिम गठित गाउँपालिकास्तरमा बाल अधिकार समिति गठन गरी क्रियाशीलताका बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा कार्यक्रमहरू संचालन गरिरहेको छ ।

यसै सन्दर्भमा गुराँस गाउँपालिका दैलेखले पहिलो पटक गुराँस गाउँपालिका स्तरीय बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन २०७७ प्रकाशन गर्न पाउँदा खुशी लागेको छ ।

बालबालिकासम्बन्धी तथ्याङ्कहरूको जानकारी प्राप्त गर्नु यो क्षेत्रमा कार्यरत सबै सरोकारवालाहरूको आवश्यकता हो । यो आवश्यकता पूरा गर्नलाई यो प्रतिवेदनले सहयोग पुर्‍याउने छ र आगामी दिनमा गुराँस गाउँपालिकाका बालबालिकाको लागि गरिनु पर्ने कार्यक्रमको पनि मार्ग निर्देशन गर्ने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

बाल केन्द्रित र बालमैत्री कियाकलाप संचालन गरी वडा नं ६ लाई बालमैत्री पालिका घोषणा गरिसकेका छौ र अव बाकी ७ वटा पालिका घोषणा गर्दै समग्रमा गाउपालिकानै घोषणा गर्ने हामीले तयारी गरेका छौं । बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र अर्थपूर्ण बाल सहभागिताजस्ता बाल अधिकारका सवालहरूलाई स्थानीयतहको नीति, योजना, संरचना, प्रणाली र कार्यप्रक्रियामा संस्थागत गर्ने शासकीय पद्धति हो जसलाई स्थानीयतहमा संस्थागत गर्न बालमैत्री स्थानीय शासनले सहयोग गरेको अवस्थामा गुराँस गाउँपालिकाले बामैत्री गाउँपालिकाकोरूपमा स्थापित गर्न यस प्रतिवेदनले विगत र वर्तमानको अवस्था र भविश्यको आँकलन सहतिको सूचकहरूको मापन गर्न सहज हुनेछ भन्ने आशा लिएको छु ।

अन्त्यमा, बालबालिकाको स्थिती प्रतिवेदन २०७७ तयारीमा विविध सूचना तथा जानकारी उपलव्ध गराउनुका साथै सहयोग गर्ने गाउँपालिकाका कर्मचारीहरू, सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक) नेपाल दैलेख र सेभ द चिल्ड्रेन लाई धन्यवाद दिन चाहान्छु । साथै यो स्थिती प्रतिवेदन विश्लेषण, संयोजन, लेखन तथा सम्पादन गरी पुस्तकको रूपमा तयार गर्न सहयोग गर्ने सामाजिक विकास मन्त्रालयका बाल अधिकार अधिकृत डम्बर वहादुर राकोय र सामाजिक सेवा केन्द्रका बालसंरक्षण संयोजक निर्मल अधिकारीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौ । आगामी वर्षहरूमा अझ परिष्कृत रूपमा बालबालिकाको वस्तुस्थिति विवरण यहाँहरू समक्ष निरन्तर ल्याउने प्रतिव□ता पनि व्यक्त गर्दछौं ।

....
खेमराज ओली
अध्यक्ष

गुराँस गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
रानिमत्ता,दैलेख

प्रकासकीय...

नेपालको संविधान २०७२ ले बालबालिका सम्बन्धी व्यवस्था गरेका हक अधिकारको संरक्षण गर्नका लागि बालबालिका सम्वन्धी ऐन, २०७५ बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति कार्यान्वयन कार्यविधि २०६८ का सिदान्त तथा कार्यप्रक्रियार बालमैत्री स्थानीय शासन रणनीति २०७४ ले अवलम्वन गरेका रणनीतिका आधारमागुराँस गाउँपालिकास्तरीय बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन २०७७ प्रकाशन गरिएको छ। गाउँपालिकामा संकलित सूचना, तथ्याङ्क, तथा विवरणहरूलाई समयोजन, प्रशोधन र विश्लेषण गरी यस "गुराँस गाउँपालिका स्तरीय बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन २०७७" को प्रथम पटक प्रकाशन गरिएको छ।

गुराँस गाउँपालिकाले संकलित सूचना, बाल अधिकारको संरक्षण, सम्वर्द्वन, प्रवर्द्धन तथा बहाली गर्न, गराउन सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्था, विकास साझेदार संस्था र स्थानीय निकायबाट समेत क्षेत्रगतरूपमा विभिन्न र्काक्रमहरू संचालन भई रहेका छन्। कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यन्वयनका साथै उपलब्धीहरूको मूल्याङ्कन गर्न, कार्यगत एकतामा समन्वय गर्न र नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारले गरेका बाल अधिकार प्रर्वधनका लागि गरिएका प्रतिवद्धता अनुरूप तथ्याङ्क संकलनको लागि सजिलो होस् भन्ने अभिप्रायाले गाउँपालिका स्तरमा बालबालिकाको स्थिती प्रतिवेदन तयार गर्ने र सो को प्रकाशन बालमैत्री स्थानीय शासनको नतिजा मापन गर्न सहज हुने देखिन्छ। बालबालिकाहरूको संरक्षणका सवालहरू समाधान गर्नको लागि स्थानीय तहमै आवश्यकताको पहिचान र संभावानको खोजी बस्तीस्तरबाटै हुँदा त्यो दिगो, उपलब्धिमूलक र स्थायी हुन्छ। यस पुस्तकमा बालबालिका सम्वन्धी कार्यका संस्थागत प्रयासहरूको सूचनाहरूलाई तथ्याङ्कीय र विश्लेषणात्मक ढंगबाट समीक्षा गरी नीति निर्माण र कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि सूचनाका विविध पक्षहरूका साथै अबका सम्भावित चुनौति तथा समस्याहरूको आँकलन समेत गरिएको छ। यो पुस्तक बालबालिकाको समग्र क्षेत्रको गहन अध्ययन, विश्लेषणको लागि शुरूवात हो। यो नै सम्पूर्ण होइन तर आरम्भको विन्दु भने पक्कै हो भन्ने विश्वास हामीले लिएका छौं।

"बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धनका लागि पालिकास्तरीय बालबालिकाको स्थिती प्रतिवेदन" संग जोडिएका सम्पूर्ण पक्ष तथा कार्यहरू सफल वनाउन अथक प्रयास गर्ने सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक) नेपाल दैलेखका बालसंरक्षण संयोजक निर्मल अधिकारी लगायत बालबालिकाकासँग सरोकार राख्ने सम्वन्धित सबैमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं र अगामी दिनमा पनि साथ र सहयोगको निरन्तरताको अपेक्षा गरेका छौ। अन्त्यमा फेरि पनि यस स्थिती प्रतिवेदन प्रकाशनार्थ सहयोग गर्नु हुने सबैमा कृतज्ञाता अपर्ण गर्दै आगामी वर्षहरूमा अझ बढी परिष्कृत रूपमा बालबालिकाको स्थिती प्रतिवेदन यहाँहरू समक्ष निरन्तर ल्याउने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछौं।

२०७७।९।२५

नन्दराम चौलागाई
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

विषयसुचि

भाग १ :	परिचय	१
१.१	गुराँस गाउँपालिकाको परिचय	१
१.२	बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा	२
१.३	बालमैत्री स्थानीय शासनको उद्धेश्य	३
१.४	नेपालमा बालमैत्री स्थानीय शासनको थालनी	४
१.५	बालमैत्री स्थानीय शासनको महत्व	५
१.६	बालबालिकाको परिभाषा तथा बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यकता	५
१.७	बालबालिका सम्बन्धी विद्यमान कानूनीज्ञ व्यवस्थाहरू	७
१.८	संवैधानिक तथा ऐनमा व्यवस्था	७
क)	नेपालको संविधान	७
ख)	बालबालिका सम्वन्धी ऐन, २०७५	८
ग)	स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४	८
घ)	मुलुकी अपराध संहिता ऐन, २०७४	९
ङ)	मुलुकी देवानी संहिता ऐन, २०७४	९
च)	श्रम ऐन, २०७४	१०
छ)	मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८	१०
ज)	बालश्रम र निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६	१०
झ)	मानव बेचविखन, ओसारपसार र नियन्त्रण) सम्बन्धी ऐन ,२०६४	१०
१.९	वालवालिका सम्वन्धी नीति, रणनीति तथा योजना	११
१.१०	बालमैत्री स्थानीय शासनका सबल पक्ष, चुनौती र अबसरहरू	१४
भाग २	बालबालिकाको विद्यमान अवस्था	१९
२.	बालबालिकाको विद्यमान अवस्था -हटाउने)	१९
२.१	विभिन्न उमेर समूहका बालबालिकाको जनसंख्या	२०
२.२	जातिगत अनुसार बालबालिका	२१
२.३	मातृभाषाका आधारमा जनसंख्या	२१
२.४	बाल श्रमको अवस्था	२१
२.५	सडक बालबालिका	२२
२.६	बाल यौन शोषण र दुर्व्यवहारको अवस्था	२२
२.७	अपाङ्गता भएका बालबालिका	२४

२.८	बालबालिका सम्बन्धी घटनाहरू	२४
२.९	बाल विवाहको अवस्था	२६
भाग ३	बाल अधिकार र बालबालिकाको अवस्था	२७
३.१	बाँच्न पाउने अधिकार	२७
३.२	संरक्षणको अधिकार	२८
३.३	बाल विकासको अधिकार	२९
३.४	बाल सहभागिताको अधिकार	३
भाग ४	बालबालिका सम्बन्धी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको अवस्था	३४
४.१	बालबालिकाको लागि स्थानीय विकास योजना	३४
४.२	बालबालिकाको लगानी योजना	३३
४.३	योजनाको अनुगमन तथा मूल्यांकन	३८
४.४	साझेदार तथा सहयोगी संस्थाहरूको भुमिका	३९
भाग ५ :	बालबालिका सम्बन्धी भएका कार्यहरूको उपलब्धी	४२
५.१	दिगो विकास लक्ष्य र बालबालिका	४२
५.२	बाल शिक्षा	४४
५.३	विद्यालयमा अध्ययनरत छात्रछात्राको विवरण	४६
५.४	बाल समूह वा बाल क्लव	४९
५.५	बाल स्वास्थ्य	५०
५.६	खानेपानी तथा सरसफाई	५१
५.७	बाल अपराध र बाल न्याय	५३
तालिका		
तालिका १	उमेर समूहका आधारमा बालबालिकाको संख्या	१९
तालिका २	जातिगत अनुसार बालबालिका	२०
तालिका ३	मातृभाषाका आधारमा जनसंख्या	२१
तालिका ४	अपाँगता सम्बन्धी बालबालिकाको विवरण	२३
तालिका ५	अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विवरण	२३
तालिका ६:	विषयगत क्षेत्रअनुसार अपाङ्गता बालबालिकाको विवरण	२४
तालिका ७:	बालबालिका सम्बन्धी घटना	२४
तालिका ८:	वडागतरूपमा विवाहको अवस्था	२५
तालिका ९	वडा अनुसार बालविवाह गर्नेको संख्या	२५

तालिका १०	बाल बचाउ अन्तर्गतका सूचकहरू सम्पन्न भएका छन् ।	२७
तालिका ११	बाल संरक्षण अधिकारका सूचकहरू	२९
तालिका १२	बाल विकास अधिकारका सूचकहरू	३०
तालिका १३	बाल सहभागिताका सूचकहरू	३१
तालिका १४	संस्थागत विकास सम्बन्धिका सूचकहरू	३२
तालिका १५	बाल सहभागिता सम्बन्धी विवरण २०७७	३३
तालिका १६	बालबालिकाको लगानी योजना	३५
तालिका १७	योजनाको अनुगमन तथा मूल्याकन	३८
तालिका १८	साझेदार तथा सहयोगी संस्थाहरूको भूमिका	३९
तालिका १९	दिगो विकास लक्ष्य	४२
तालिका २०	महिला तथा बालबालिकाको साक्षरता विवरण	४४
तालिका २१	लेखपढ गर्न नसक्ने/ निरक्षर	४४
तालिका २२	तह अनुसारको शैक्षिक अवस्था	४५
तालिका २३	शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण	४६
तालिका २४	विद्यालयमा अध्ययनरत छात्राछात्रहरूको विवरण	४६
तालिका २५	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र वा पूर्व प्राथमिक विद्यालयको विवरण	४७
तालिका २६	विद्यालयमा खानेपानी तथा शौचालयको व्यवस्था	४७
तालिका २७	जात जातिगत अनुसार बाल क्लवमा बालबालिकाको सहभागिता	५०
तालिका २८	एक वर्ष भित्र खोप लगाउने बालबालिकाको विवरण	५०
तालिका २९	विद्यालयमा खानेपानी तथा शौचालयको विवरण	५१
चित्र १	प्रतिशतका आधारमा विवाहको अवस्था	२६
गाउँपालिकाको कार्ययोजना		५५
सन्दर्भ सामाग्री		६२

गुराँस गाउँपालिका स्तरीय बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन २०७७

भाग १ : परिचय

१. गाउँपालिकाको परिचय

१.१ गुराँस गाउँपालिकाको संक्षिप्त चिनारी

दैलेख जिल्लाको पर्यटकीय स्थलको रुपमा रहेको गुराँस गाउँपालिका, कर्णाली प्रदेशको राजधानी सुर्खेतबाट २५ किति को दुरीमा रहेको छ । तत्कालिन, वराह, सेरी, खड्कवाडा, गोगनपाी, पिलाडी, लालिकाँडा गाविसहरुलाई जोडेर हालको गुराँस गाउँपालिकाको निर्माण गरिउको हो । हेर्दा नेपालको नक्शा जस्तो देखिने गुराँस गाउँपालिका समुन्द्रीसतहबाट सबै भन्दा कम ५४४ मिटरमा रहेको पालिका नं २ स्थित तल्लो डुङ्गेश्वर प्रसिद्ध कर्णाली नदीको किनारमा कर्णाली राजमार्गमा अवस्थित छ भने सबैभन्दा उचाई रहेको पालिका नं ७ स्थित मालिका कोप्ची जाजरकोट जिल्लाको सिमानामा रहेको छ । करिब १६४.७९ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल रहेको गुराँस गाउँपालिका व्यवसायीक आलु तथा तरकारी उत्पादन र पर्यटनको कारणले प्रख्यात रहेको छ । यस गाउँपालिकामा गुराँस फुलको मनमोहक दृष्य र चिसो हावापानीका साथै व्यवसायीक र मनोरञ्जनको उद्धेश्यले वर्षेनी हजारौ आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटकहरु आउने गर्दछन । गुराँस गाउँपालिकामा संचालित सबैजसो होटेलहरु लोकल कुखुरा कर्णाली तथा लोहोरे खोलाको माछा र स्थानीय खानेकुराको कारणले भरिभारउ हुने गरेको पाइन्छ । यहाँको बार्षिक औषत तापक्रम २५ डिग्री सेल्सीयस देखि ३५ डिग्री सेल्सीयस सम्म रहेको छ । कर्णाली प्रदेशको राजधानीबाट प्रदेशका अन्य पहाडी र हिमाली जिल्लाहरुमा जानको लागि मुलद्धारको रुपमा रहेको गुराँस गाउँपालिका कृषि, पशुपंक्षी, वन जडीबुटी, पर्यटन तथा साना अन्य उद्योगहरुको लागि उपयुक्त स्थान रहेको छ ।

नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा कृषि, पशुपंक्षी तथा अन्य घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायकको अग्रणी भूमिका रहेको छ । औद्योगिकीकरणको गति मन्द रहेकोले यहाँको कृषि तथा पशु व्यवसाय नै आर्थिक विकासको मुख्य आधार क्षेत्र हो । यस गाउँपालिकामा कृषि तथा पशुपंक्षी व्यवसायमा र (९२.३३) प्रतिशत अत्यधिक जनसंख्या संलग्न रहेको छ । पढेलेखेका विपन्न र साधारण लेखपढ गर्ने व्यक्तिले पनि सहज रुपमा कृषि, पशुपंक्षी तथा अन्य साना उद्योग व्यवसाय अगाल्न सक्ने भएकाले यो व्यवसायलाई व्यवस्थि तगर्न जरुरी छ । हाल रहेको मिश्रित व्यवसायीकि प्रणालीले कृषि, पशुपंक्षी, वन, जडिबुटी पर्यटन तथा साना व्यवसायको विकास र विस्तार हुन नसकेको अवस्था देखिन्छ ।

यस गाउँपालिकामा गुराँस फुलको मनमोहक दृश्य र चिसो हावापानीका कारण मनोरञ्जनको उदेश्यले वर्षेनी हजारौ आन्तरिक र वाहय पर्यटकहरु आउने गर्दछन् । यहाँ संचालित सबै

प्रायाजसो होटेलहरुमा स्थानीय कुखुरा, कर्णाली तथा लोहरे खोलाको माछा र स्थानीय उत्पादित खानेकुराको उपभोग गर्न ग्राहकहरु भरीभराउ हुने गरेका देखिन्छन् । कर्णाली प्रदेशको राजधानीबाट प्रदेशका अन्य पहाडी र हिमाली जिल्लाहरुमा जानको लागि मुलद्वारको रुपमा रहेको गुराँस गाउँपालिका कृषि, पशुपंक्षी,वन,जडीबुटी,पर्यटन तथा साना अन्य उद्योगहरुको लागि उपयुक्त र सम्भाव्य स्थान रहेको छ ।

दीगोआर्थिक विकास विकासमा कृषि, पशुपंक्षी तथा अन्य घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको अग्रणी भूमिका रहेको छ । औद्योगीकरणको गती मन्द रहेकोले यहाँको कृषि तथा पशुपालन व्यवसाय नै आर्थिक विकासको मूख्य आधार क्षेत्र हो । पढेलेखेका, विपन्न र साधारण लेखपढ गर्ने व्यक्तिले पनि सहज रुपमा कृषि, पशुपंक्षी तथा अन्य साना उद्योग व्यवसाय अंगाल्न सक्ने भएकोले यो व्यवसायलाई व्यवस्थित गर्न जरुरी छ । हाल रहेको मिश्रित व्यावसायिक प्रणालीले कृषि, पशुपंक्षी, वन, जडीबूटी पर्यटन तथा साना व्यवसायको विकास र विस्तार हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा स्थानीय जनताको समृद्धिका लागि स्थानीय सरकारको रुपमा गाउँपालिकाको अगुवाईमा अवको विकास र शासनलाई दीगो र समावेशी वनाउने प्रयासहरु आरम्भ भएका छन् ।

१.२ बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा

बालबालिका भनेका आजका मानव मात्र नभई भोलिका कर्णधार हुन्, जीवनका झरना हुन् । बाल्यकाल मानव जीवनको अत्यन्त महत्वपूर्ण संवेदनशील कालखण्ड हो । जहाँ मानिसको शारीरिक, सामाजिक, बौद्रिक, संवेगात्मक विकास भएको हुन्छ । बाल्यअवस्था मानव जीवनको उर्जा प्राप्त गर्ने समयको रुपमा रहेको हुन्छ । बालबालिकाले सामान्य एक समृद्व जीवन जिउनको लागि अवश्यक पर्ने आधारभूत आवश्यकता तथा अवसरहरु प्राप्त गर्ने कानुनी हैसियतलाई बालअधिकार भनिन्छ ।

बालबालिकाका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद तथा मनोरञ्जन, माया, स्नेह, आफ्ना विचार तथा भावनाको अभिव्यक्ति, आफ्नो संस्कृति तथा धर्म मान्य एवं कुनै पनि किसिमका जोखिमहरूबाट सुरक्षा पाउने तथा कुनै किसमका हिसां, दव्यर्वहार, भदेभाव र शाषेण भएको अवस्थामा न्याय र संरक्षणको व्यवस्था बालबालिकाको मौलिक अधिकार हुन् जसले भोलिका सक्षम कर्णधार बनाउनका लागि महत्वपूर्ण भुमिका खेल्दछ । त्यसैले बालबालिकाहरूको आज संरक्षण र बाल अधिकारको प्रत्याभूति गराउनु पर्छ भन्ने विषय राज्यको प्रमुख सरोकार र प्राथमिकताको विषय बनेको छ ।

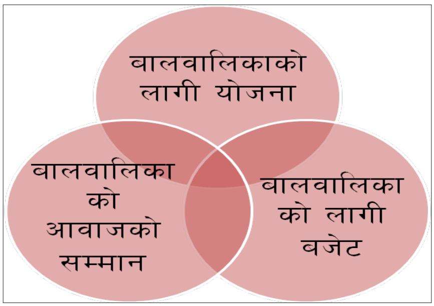

बालमैत्री स्थानीय शासन बाल अधिकार सम्वन्धी समग्र पक्ष बाल वचाउ, बाल संरक्षण, बाल, बाल विकास, बाल सहभागिता को प्रवर्द्धन गरी नेपालको संविधान बमोजिम स्थानीय तहमा सुशासन अभिवृद्धी गर्न ल्याइएको अवधारणा हो । नेपालको संविधानमा भएको बाल अधिकार सम्वन्धी व्यवस्था, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, बालबालिका सम्वन्धी ऐन २०७५, बाल श्रम र निषेध र नियमन गर्ने) ऐन, २०५६ बाल अधिकार सम्वन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी, १९८९, नेपालको पन्धौं आवधिक योजना र२०७६/०७७-२०८/०८१),कर्णाली प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना र २०७६/०७६-२०८०/०८१, बालबालिका सम्वन्धी राष्ट्रिय नीति २०६९ र बाल बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०७४ कार्यान्वयनमा ल्याइएको अवस्था छ जसले गर्दाबाल अधिकार प्रवर्धनका क्षेत्रमा नतिजा समेत हाँसिल भइ बाल मैत्री स्थानीय शासनका क्षेत्रमा धेरै कामहरु भइसकेका छन् ।

बालबालिकाका अधिकारहरु अझ विशेषगरी बालअधिकारका मुलभूत चार क्षेत्रहरु बाल बचाउ, बाल विकास, बाल संरक्षण र बाल सहभागिता जस्ता सवालहरुलाई स्थानीय तहको नीति, संरचना, प्रणाली, कार्यप्रक्रिया र व्यवहारमा संस्थागत गर्ने शासकय पद्धतिलाई नै बालमैत्री स्थानीय शासन भनिएको छ ।
यस पद्धतिले बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागितामा उनीहरुकै निम्ति अनुकूल हुने गरि योजना तर्जुमा, बजेट विनियोजन, गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको पालिकास्तरीय भेलाबाट यस्ता योजना याजना छनौट र प्राथमिकीकरण,योजनाको कार्यान्वयन तथा अनुगमन र मूल्यांकन गर्न सघाउँदछ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन एउटा यस्तो रणनीतिक खाका हो जसले बालबालिकालाई विकासको केन्द्रमा राखी स्थानीय तह, सरकारी निकाय र नागरिक समाज समेतको सुशासन सवलीकरणमा जोड दिन्छ र बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास, र अर्थपूर्ण बाल सहभागिता जस्ता बाल अधिकारका सवाललाई स्थानीय निकायको नीति, संरचना, प्रणाली, कार्य प्रक्रिया र व्यवहारलाई बालमैत्री बनाउदै विकासमा बाल अधिकारको मूल प्रवाहीकरण गर्दछ ।

१.३ बालमैत्री स्थानीय शासनको उद्धेश्य

स्थानीयस्तरका सबै क्षेत्र र तहका निकायहरुको नीति, संरचना, प्रणाली र कार्यप्रक्रियामा बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिताको माध्यमबाट उनीहरुका अधिकार सम्बन्धी सवालहरुलाई मूल प्रवाकरण गरी बालमैत्री शासन प्रर्णालीको प्रवर्द्धन गर्दै देहायका नतिजाहरु प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउनु बाल मैत्री स्थानीय शासनको उदेश्य हो ।

क) बालबालिकाहरु सुरक्षित भई बाँच्न पाउने हकको प्रवर्द्धन,
ख) बालबालिकाहरुको संरक्षण सम्बन्धी हकको प्रवर्द्धन,
ग) बालबालिकाहरुको विकास सम्बन्धी हकको प्रवर्द्धन,

घ) बालबालिकाहरुका लागि आधारभूत सेवा प्रवाह र योजना तर्जुमा सम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा अर्थपूर्ण सहभागिता तथा उनीहरुको आवाजको सुनुवाई

ङ) गाउँपालिकामा बालमैत्री स्थानीय शासनको संस्थागत विकास गर्ने ।

च) बालबालिकालाई सुरक्षितरुपमा भविस्य निर्माण गर्ने बातावरण बनाउन ।

छ) बाल सरोकारका विषयमा बालबालिकाले नेतृत्व लिने अवसर निर्माण गर्न ।

१.४ नेपालमा बालमैत्री स्थानीय शासनको थालनी

नेपालको सन्दर्भमा बालमैत्री स्थानीय शासन नयाँ सोँच एवं अवधारणाका रुपमा बाल अधिकार प्रवर्द्धनका लागि विगतमा संवैधानिक, कानूनी एवं संस्थागत व्यवस्थाको थालनी भएको भएतापनि यस अवधारणाले कार्यान्वयनमा मूर्तरुप प्राप्त गर्न बाँकी नै छ । संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, युनिसेफ नेपाल, तत्कालीन केन्द्रीय बाल कल्याण समिति, हाल राष्ट्रिय वाल अधिकार परिषद र केही अन्तर्राष्ट्रिय गैससहरुले यस अवधारणालाई प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास गरे पश्चात् बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा कार्यान्वयनमा थियो । यसका लागि नेपालको संविधानले आधारभूत मानव अधिकारको प्रत्याभूति गर्नुका साथै समानताको हक रधारा १८) मा कसैलाई कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित नगरिने तर बालबालिकाको संरक्षण, सशक्तीकरण र विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरेको छ त्यस्तै धारा ३९ मा बालबालिकाको मौलिक हकहरुको ब्यबस्था गरेकोछ ।

विगतमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले स्थानीय योजना तर्जुमा गर्दा बालबालिकालाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने आयोजनाहरु छान्न प्राथमिकता दिनु पर्ने उल्लेख गरेको थियो भने त्रि-वर्षीय अन्तरिम योजनामा नमूनाको रुपमा केही जिल्लामा बालमैत्री कार्यक्रम लागू गरिने, बालमैत्री अभियानको स्पष्ट खाका र सूचकहरु बनाई योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बालबालिकाको सहभागिता बढाउने तथा स्थानीय निकायहरुलाई पुरस्कृत गर्ने व्यवस्था मिलाइने कुरा समेत उल्लेख गरिएको थियो । यसै गरी स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम, युनिसेफ र नेपाल सरकारको राष्ट्रिय कार्ययोजना लगायतका दस्तावेजहरुले समेत यस अवधारणालाई प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास गरेका थिए ।

नेपालमा नेपालको संविधान जारी भए पश्चात नयाँपुनःसंरचना अनुसार स्थानीयतहलाई साधन स्रोत अधिकार सम्पन वनाएको छ यसमा स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले स्पष्टरुपमा स्थानीयतहको भूमिकालाइ उल्लेख गरेको छ । यसमा सडक बालबालिका, अनाथ, असहाय अशक्त र मानसिक असन्तुलन भएका व्यक्तिहरुको पुर्नस्थापना केन्द्रको संचालन व्यवस्थापन अनुगमन र नियमन दफा ११(२)त(५) व्यवस्था छ भने दफा १२(२) (ग)(२९) मापालिकालाई बालमैत्री वनाउने कुरा उल्लेख छ। यसै गरी स्थानीय स्तरमा सडक बालबालिका व्यवस्थापन, स्थानीय स्तरमा हिंसा नियन्त्रण, आपतकालीन बाल उद्धारकोषको

स्थापना र व्यवस्थापन गर्ने स्पष्ट व्यवस्थाले बालमैत्री पालिका, स्थानीयतह र प्रदेशलाई सहयोग गरेको छ भने बाल मैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०६८ र यसको कार्यन्वयन कार्यविधि २०६८ कार्यान्वयन पश्चात बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०७४ले संघीय संरचनामा बालमैत्री स्थानीय शासनको विस्तारलाइ व्यवस्था गरेको छ ।

१.५ बालमैत्री स्थानीय शासनको महत्व

राष्ट्रिय जनागणना २०६८ अनुसार नेपालको कुल जनसंख्यामा १८ वर्ष मुनिका बालबालिकाको अंश ४१.८३ प्रतिशतर कर्णाली प्रदेशमा ५२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ अनुसार गुराँस गाउँपालिकामा ४०.२९ प्रतिशत बालबालिका रहेको देखिन्छ । बाल अधिकार प्रवर्धन र बाल विकासमा राज्यले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा विभिन्न प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको छ । बालहितको लागि विभिन्न नीतिगत, संस्थागत र प्रक्रियागत प्रयासहरु गरी बालबालिकासम्बन्धी सबाललाई सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । नेपालको वर्तमान राजनैतिक परिवर्तनसंगै समावेशीकरण उच्चतम् प्राथमिकतामा रहेको र बालबालिकाका सबालहरुलाई एकीकृत रुपमा सम्बोधन गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

बालबालिकाको विकासका लागि कार्यरत निकायहरुलाई एकीकृत रुपमा नीतिगत एवं संस्थागत प्रवन्धद्वारा स्थानीय सेवा प्रवाह तथा बालबालिकाको हकअधिकारहरु सुनिश्चित गर्नमा प्रयत्नशील रहन यस अवधारणाको आवश्यकता एवं महत्व रहेको छ । सामुदायिक सेवा प्रवाहमा स्थानीय निकायहरुको महत्वपूर्ण भूमिका रहने हुँदा यस्ता निकायहरु लगायत अन्य सरोकारबालाहरुलाई बालमैत्री अवधारणा अनुरुप सामुदायिक विकासका कार्यक्रमहरु संचालन गर्न समेत यस पद्धतिले महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनेछ ।

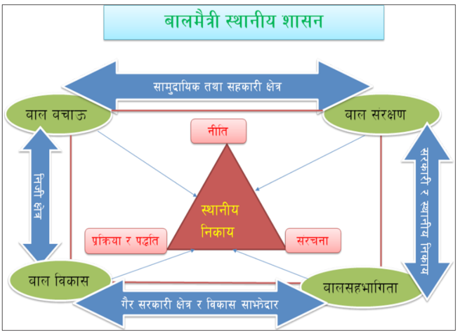

१.६ बालबालिकाको परिभाषा तथा बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यकता

उमेर, परिपक्वता, परिवारको स्थिति, वातावरण, सक्षमता, अनुभव र उनीहरुले पाएको अवसरहरु, सामाजिकीकरण लगायत थुप्रै कुराहरुको आधारमा बालबालिकाको परिभाषामा विविधता रहेको पाइन्छ । कानूनले वयस्कताको उमेर कम तोकेको अवस्थामा बाहेक बालबालिका भन्नाले १८ वर्षभन्दा कम उमेरका सबै बालक वा बालिका हुन् भनी बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धीमा उल्लेख गरेको छ । बालबालिका सम्वन्धी ऐन, २०७५ ले १८ वर्ष उमेर पुरा नगरेको व्यक्ति सम्झनु पर्दछ । उल्लेख गरेको छ ।

त्यसैगरी श्रम अधिकारले १४ बर्ष, नागरिकता १६ बर्ष, मताधिकार १८ बर्ष, विवाहको उमेर २० बर्ष, निर्वाचनमा उम्मेद्वार बन्ने २५ बर्षतोकिएको छ। बालमैत्री स्थानीय शासन: राष्ट्रिय रणनीति खाकाले १८ वर्ष ननाघेकासबैलाई बालबालिका भनी परिभाषित गरेको भेटिन्छ।

बालबालिकाका हक अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नका लागि बालमैत्री स्थानीय शासन व्यवस्थाको आवश्यकता रहेको छ। जसले बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र अर्थपूर्ण बाल सहभागिताजस्ता बालअधिकारका सवाललाई स्थानीय निकायको नीति, संरचना, प्रणाली र कार्य प्रक्रिया र व्यवहारमा संस्थागत गर्न सहयोग गर्दछ। बालमैत्री स्थानीय शासनका उद्देश्यहरुमा बालबालिका सुरक्षित भई बाँच्न पाउने हक, बालबालिकाको संरक्षण सम्बन्धी हक, बालबालिकाको विकास सम्बन्धी हक, बालबालिकाको लागि आधारभूत सेवा प्रवाह र योजना तर्जुमासम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा अर्थपूर्ण सहभागिता तथा उनीहरुको आवजको सुनुवाइ गर्ने हकलाई सुनिश्चित गरेको हुन्छ। एक प्रमुख आधार वालमैत्री विकास एवं वालमैत्री स्थानीय शासन हो।

जनतालाई नजीकवाट आधारभूत सेवा प्रवाह गर्ने स्थानीय तहवाट प्रवाह भै रहेका सेवाहरुलाई बालमैत्री सेवा प्रवाह र विकास प्रक्रियालाई व्यवस्थित र वस्तुनिष्ठ गती प्रदान गर्न खण्डीकृत र क्षेत्रगत सूचना सहितको बालबालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयारी गर्न जरुरी हुन्छ। बालमैत्री स्थानीय शासन सम्वन्धी राष्ट्रिय रणनीति २०६८ र २०७४ का साथै कार्यान्वयन कार्यविधि २०६८ले बाल अधिकार प्रवर्धनका संभावना र आवश्यक सूचना हासिल गर्न बाल वचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र बाल सहभागिताको क्षेत्र र बालबालिकाको अवस्था झल्कने वस्तुगत विवरण तयार गर्न निर्देशित गरेकोले गुरांश गाउँपालिकाको नेतृत्वमा वालवालिकाको वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ। यो वस्तुस्थिति विवरणले गुरांश गाउंपालिकामा वालमैत्री योजनाका लागि सूचनाको आधार तयार गर्ने तथा बालमैत्री सेवा प्रवाह, आन्तरिक स्रोत परिचालन तथा योजनावद्ध विकासमा टेवा पुऱ्याउने निश्चित छ। यस साथै बालमैत्री स्थानीय शासनका आवश्यकता देहायवमोजिम रहेका छन्।

- बालबालिकाको आधारभूत अधिकारको संरक्षण र उनीहरुको विकासका लागि अनुकूल र बालमैत्री वातावरणको सिर्जना गर्न।
- बालबालिकाको विरुद्ध सबै प्रकारको शोषण, दुर्व्यवहार, जोखिम र भेदभावको अन्त्य र बालबालिकाहरुको जीवनस्तरमा सुधार गर्न।
- बालबालिकाले आफ्नाका लागि आफै योजना बनाउने परिपाटी स्थापित गर्न।
- बालबालिकाहरुमा आत्मबल र विश्वासको विकास भई वयस्कप्रति सम्मानको भावना जागृत पार्न।
- बालबालिकाहरु आफ्नो अधिकार प्राप्त गरी कर्तव्यप्रति पनि जिम्मेवारी बोध गर्न।
- बाल सञ्जालहरुको विकास, बाल सहभागिताको विकास र गाँउ समाजको विकासमा माया वढाउन।

- बालबालिकाको उज्जवल भविष्य निर्माण गर्न ।
- परिवार र स्थानीय निकायहरुमा बालबालिकाप्रति संवेदनशील भई लगानी गर्ने बानीको विकास गर्न ।
- बालबालिकाका इच्छा, चाहाना, सवाल र समस्याप्रति सरोकारवालालाई जिम्मेवार बनाउन ।
- बालबालिकालाई सुरक्षित रुपमा भविष्य निर्माण गर्ने वातावरण बनाउन ।
- निर्णय प्रक्रियामा बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिता गराई उनीहरुको आवाज सुनुवाई गर्न ।
- बाल सरोकारका विषयमा बालबालिकाले नेतृत्व लिने अवसर निर्माण गर्न ।
- आफ्ना सरोकारका विषयमा बालबालिकाले बोल्न पाउनु र उनीहरुले बोलेका कुराहरु निर्णयकर्तालाई बुझाउन सक्ने अवसरको सिर्जना गर्न ।
- बालबालिकालाई हेला, श्रमशोषण, दुर्व्यवहार, बेचबिखन जस्ता जोखिमहरुबाट संरक्षण गर्न ।
- देशका लागि सक्षम नागरिक तयार गर्दै समाजको अग्रगामी विकास गर्न ।
- बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चत गर्न ।

१.७ बालबालिका सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरु

नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघीय बालअधिकार सम्वन्धी महासन्धी, १९८९लाई १४ सेप्टेम्बर १९९० रवि.सं. २०४७ साल भाद्र २९ गते) मा अनुमोदन तथा हस्ताक्षर गरे पश्चात नेपालमा बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका समग्र क्षेत्रमा कानुनी कानुनी व्यवस्था गरी अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । बाल अधिकारका विषयमा नेपालको संविधानमा मौलिक हकका साथै राज्यका निर्देशक सिदान्त, नीति तथा तथा दायित्वका विभिन्न धारा तथा उपधाराहरु आकर्षित हुन्छन् भने नेपालमा ४० भन्दा वढी ऐन-नियमहरुमा बालबालिका संग सरोकार राख्ने प्रावधानहरु छन् । जसमा निम्न संवैधानिक व्यवस्था ऐन नियमहरु बालबालिकाकाको हक अधिकार संग प्रत्यक्ष सरोकार राख्दछन् ।

संवैधानिक तथा ऐनमा व्यवस्था

क) नेपालको संविधान

नेपालको संविधानको धारा ३९ ले बालबालिकाको अधिकारलाई मौलिक हकको रुपमा अङ्गिकार गरी देहायवमोजिम व्यवस्था गरेको छ ।

१. प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान, सहितनामाकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ ।

२. प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकूद,मनोरञ्जन तथा सर्वांगीण व्यक्तित्वविकासको हक हुनेछ ।

३. प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बालसहभागिताको हक हुनेछ ।
४. कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्यजोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन ।
५. कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार रअपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन
६. कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्नावा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनप्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन ।
७. कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइनेछैन ।
८. प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ ।
९. असहाय, अनाथ, अपांगता भएका, द्वन्द पीडित, विस्थापित एवंजोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउनेहक हुनेछ ।
१०. उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीतका कार्य कानून बमोजिमदण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाटकानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ भन्ने ब्यबस्था छ ।

ख) बालबालिका सम्वन्धी ऐन, २०७५

बालबालिकाको अधिकार सम्मान संरक्षण प्रवर्द्धन र परिपुर्ति गरी बालबालिकाहरुको सर्वोतम हित कायम गर्न बालबालिका सम्वन्धी ऐन २०७५ मिति २०७५ साल आश्विन २ गते प्रमाणिकरण गरिएको थियो यो ऐन विशेष ऐन हो र यसले बालबालिकाको समग्र अधिकार वहालिको लागि वनेको कानुन हो र यसमा परिच्छेद १० धारा ८७ वटा छन् । यस ऐनमा बालबालिकाको अधिकार, बालबालिका प्रतिको दायित्व, बाल न्याय, बालबालिकाको विशेष संरक्षण र पुनर्स्थापना, बाल अधिकार तथा बाल कल्याण सम्वन्धी संस्थागत व्यवस्था, बालबालिकाको अधिकार तथा निजप्रतिको दायित्वको संरक्षण र प्रचालन, बालबालिका विरुद्धको कसुर र सजाय क्षतिपुर्ति तथा मुद्धा हेर्ने अधिकारीको व्यवस्था गरेको छ ।

ग) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

स्थानीयतहमा जनसहभागिता, उत्तरदायित्व, पारदर्शिता सुनिश्चित गरी जनताको नजिकबाट सुलभ र गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्न लोकतन्त्रका लाभहरुको समानुपातिक समावेशी र न्यायोचित वितरण गरी कानुनी रान्य र दीगो विकासको अवधारण अनुरुप स्थानीय सरकारलाइ व्यवस्थित वनाउन स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ कार्यान्वयनमा रहेको अवस्था छ । यस ऐनमा स्थानीय तहको बाल अधिकार संग सम्वन्धित भूमिकाहरु उल्लेख गरेको छ । पालिकाको काम,

कर्तव्य र अधिकार अन्तरगत आधारभूत स्वास्थ्य सरसफाई शिक्षा र बाल संरक्षणका कार्यहमा ।

- दफा ११(२)(त)(५) मा सडक बालबालिका, अनाथ, असहाय, असक्त र मानसिक असन्तुलन भएका व्यक्तिहरुको संचालन, व्यवस्थापन, अनुगमन नियमन गर्ने व्यवस्था छ भने
- दफा १२(२)(ग)(२९) मा पालिकालाई बालमैत्री वनाउने,
- दफा १२(२)(ग)(३०) मा पालिका भित्र आर्थिक सामाजिकरुपमा पछि परेका महिला, बालबालिका, दलित, अपागता भएका व्यक्ति ज्येष्ठ नागरिक, अल्पसंख्यक सीमान्तकृत समुदायको अभिलेख राखी सामाजिक र आर्थिक उत्थान सम्वन्धी कार्य गर्ने,
- दफा १२(२)(ग)(३६) सडक बालबालिकाको उद्धार र पुनर्स्थापनाको लागि लगत संकलगन गर्ने
- दफा १२(२)(ग)(३२) मा बाल विवाह, वहु विवाह, लैङ्गिक हिंसा, छुवाछुत, दहेज तथा दाइजो, हलिया प्रथा,बालश्रम, मानव बेचविखन जस्ता सामाजिक कुरिति र अन्ध विश्वासको अन्त्य गर्ने गराउने व्यवस्था गरेको छ ।

घ) मुलुकी अपराध संहिता ऐन, २०७४

सर्वसाधारणको नैतिकता, शिष्टाचार, सदाचार, सुविधा, आर्थिक हित कायमा राख्न विभिन्न धार्मिक तथा साँस्कृतिक समुदायवीचको सुसम्वन्ध तथा शान्ति कायम गर्न फौजदारी कसुर निवारण र नियन्त्रण गर्न

- मुलुकी अपराध संहिता ऐन, २०७४ को दफा १७३ मा बाल विवाह गर्न नहुनेः उपदफा(१)मा विवाह गर्ने व्यक्तिको उमेर बीस वर्ष नपुगी कसैले विवाह गर्न वा गराउनु हुदैन, उपदफा(१) विपरीत भएको विवाह स्वतः बदर हुनेछ ।
- दफा १८८ मा गर्भपतन गर्न नहुनेः उपदफा(७)मा कसैले गर्भपतन गराउने उदेश्यले गर्भमा रहेको भ्रुणको लिङ्ग पहिचान हुने कुनै काम गर्न वा गराउन र त्यसरी लिङ्ग पहिचान भएपछि गर्भपतन गर्न वा गराउनु हुँदैन ।
- दफा २१९ जवर्जस्ती करण गर्न नहुनेः उपदफा(२) कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा मञ्जुरी लिएर भए पनि अठार वर्ष भन्दा कम उमेरको कुनै बालकिालाई करणी गरेमा निजले त्यस्तो महिला वा बालिबालाई जवर्जस्ती करणी गरेको मानिनेछ ।

ङ) मुलुकी देवानी संहिता ऐन, २०७४

- दफा १११ मा नाम र थर पाउनेः उपदफा(१)मा प्रत्येक व्यक्तिले जन्मेपछि आ-आफ्नो धर्म संस्कृति, चलन र परम्परा अनुसार निजको आमा वा बाबुले राखेके नाम पाउनेछ ।
- दफा ११२ मा आमा, बाबु, बाजे तथा बजैको नाम उल्लेख गर्न पाउनेः उपदफा (२)

उदफा(१) बमोजिम आमा, बाबु तथा बाजे, बजैको नाम उल्लेख गर्नु पर्ने कुनै व्यक्तिको बाबु पत्ता नलागेको अवस्थमा निजले आमा र आमा तर्फको बाजे बाजे, बजैको नाम उल्लेख गर्न सक्नेछ र आमाको पनि नाम पत्ता नलागेको भए सोही व्यहोरा उल्लेख गरी निज नाबालक भए संरक्षक वा माथवरको र बालिग भए आफ्नो नाम मात्र उल्लेख गर्नु पर्याप्त हुनेछ ।

- दफा ११२ देखि दफा १२१ सम्म नावालकको अधिकार र संरक्षणको व्यवस्था गरेको छ ।

च) श्रम ऐन, २०७४

श्रम ऐन, २०७४ ले सबै प्रकारका श्रम शोषणको अन्त्य गर्ने उद्देश्यका साथ कसैले पनि बालबालिकालाई कानून विपरीत हुने गरी काममा लगाउन नपाईने व्यवस्था गरेको छ ।

छ) मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८

मानव अधिकार आयोग ऐनले नेपालको संविधानमा उल्लेखित व्यवस्था अनुरूप मानव अधिकारको संरक्षण, सर्म्बद्धन र प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि एक स्वतन्त्र र स्वायत्त संस्थाका रूपमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग स्थापना भएको छ । यस आयोगले मानव अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने पक्षहरू र कुनै व्यक्ति संस्था वा सङ्गठनले उक्त अधिकार हनन् प्रति देखाएको उदासिनताका बारेमा अनुसन्धान गर्ने काम गर्दछ ।

ज) बालश्रम रनिषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६

नेपाल सरकारले बाश्रम न्यूनीकरण गर्नका लागि बालश्रम रनिषेध र नियमिति गर्ने) ऐन २०५६ पारित गरी कार्यान्वयनमा रहेको अवस्था छ । उक्त ऐनका उद्देश्यहरू निम्न बमोजिम छन् :

- बालबालिकालाई कल कारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन निषेध गर्ने,
- बालबालिकालाई अन्य काममा लगाउँदा उनीहरूको स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा सेवा र सुबिधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने,
- १४ वर्षमुनिका बालबालिकालाई काममा लगाउन निषेध गर्ने,
- बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण हितको लागि आवश्यक संरक्षणको व्यवस्था मिलाउने ।

झ) मानव बेचविखन र ओसारपसार रनियन्त्रण) सम्बन्धी ऐन ,२०६४

यो ऐनले व्यक्तिको खरिदबिक्री लगायत मानव बेचविखन, आयातनिर्यात, कसैलाई वेश्यावृत्तिमा प्रयोग गर्नु, मानव अंग झिक्नु, शोषण वा यौन कार्यका लागि कुनै मानिसलाई घर वा बसेको स्थानबाट टाढा लिनु जस्ता क्रियाकलापहरूलाई मानव बेचविखन र ओसारपसार भनेर परिभाषित गरेको छ । यो ऐनले त्यस कार्यमा संलग्न हुने विरुद्ध विभिन्न प्रकारका सजायहरूको व्यवस्था पनि गरेको छ । साथै यसले विदेशमा बेचिएका नेपाली नागरिकको उद्धार, पुनर्स्थापना र पुनर्मिलन सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था समेत गरेको छ ।

वालवालिका सम्वन्धीनीति, रणनीति तथा योजना

क) बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति २०६९

दीर्घकालीन लक्ष्य : सरकारी निकाय, स्थानीय निकाय, अभिभावक, शिक्षक र राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाको समन्वयात्मक सहकार्यमा सबै वर्ग र समुदायका बालबालिकाले बालअधिकारको पूर्ण उपभोग गर्दै सक्षम र योग्य नागरिकको रूपमा व्यक्तित्व विकास गर्न सक्ने वातावरणको सिर्जना गर्ने ।

प्रमुख उद्देश्यहरू :

१. सबै प्रकारका शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यवहार, परित्याग, उपेक्षा, शोषण वा यौन दुर्व्यवहारबाट बालबालिकाको संरक्षण गर्ने,
२. बालबालिका जन्मनुअघि र जन्मेपछि उनीहरूलाई आवश्यक स्याहार, पोषण सहयोग र शिक्षा प्रदान गरी बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक र शैक्षिक विकास गर्ने,
३. आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम बालबालिकालाई निजहरूसँग सम्बद्ध सबै विषयहरूमा आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्न पाउने अवसर दिई बाल सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने,
४. बालबालिकाप्रतिको विभेद अन्त्य गर्ने, आदि रहेका छन् ।

ख) बालश्रम निवारणका लागि राष्ट्रिय गुरुयोजना

बालश्रम निवारण गर्ने उद्देश्यका साथ पहिलो राष्ट्रिय गुरु योजना र २०६१-२०७१) तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको थियो । यसबाट बालश्रम निवारणका लागि महत्वपूर्ण आधारहरू तयार भएका थिए । त्यसैगरी पहिलो योजनाको अवधि नसकिदै दोस्रो गुरुयोजना र२०६६-२०७६) तयार गरियो । उक्त राष्ट्रिय गुरुयोजनाले श्रमिक बालबालिकाको उद्धारका लागि राम्रो वातावरण सृजना गर्ने लक्ष्य लिएको थियो, जसले उक्त लक्ष्य हासिल गर्नु समानान्तर विधि र (Parallel Track) अवधारणा अनुशरण गरेको थियो । उक्त अवधारणामा दुईवटा पक्ष छन् पहिलो, श्रम बजारमा जाने सम्भावना भएका बालबालिकालाई श्रम बजारमा जानबाट रोकथाम वा बचावट गर्ने र दोस्रो, अगाडि नै श्रम बजारमा रहेका बालबालिकाको समयमा सुधारात्मक वा उपचारात्मक विधि अवलम्बन गर्ने ।

- उक्त राष्ट्रिय गुरु योजनाले तल उल्लेखित रणनीति अवलम्बन गरेको थियो ।
- नीति, कानुन र अनुसन्धानको खाका ।
- उपयुक्त वातावरण निर्माण ।
- बालबालिका र उनीहरूको परिवार बीचमा प्रत्यक्ष मध्यस्थता ।
- सामाजिक सहयोग र अन्य साझेदारी ।

दोस्रो गुरुयोजनाको अवधी नसकिदै हालै समसामायिक परिस्थितिलाई समेत मध्यनजर गर्दै नयाँ बालश्रम निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना र२०७५-२०८५) तयार गरिएको छ। उक्त योजनाले १० वर्षभित्रमा नेपालबाट सबै प्रकारका बालश्रम पूर्णरूपमा निवारण गरी मुलुकलाई बालश्रम रहित बनाउने लक्ष्य लिएको छ। गुरुयोजनामा २०७९ सम्ममा निकृष्ट प्रकारको तथा शोषणयुक्त बालश्रम निवारण गर्ने र २०८२ सालसम्ममा सबै किसिमका बालश्रम निवारण गर्ने उल्लेख छ। यसका लागि सार्वजनिक तथा सामाजिक संयन्त्र एवम् संरचनाहरूको संस्थागत क्षमता विकास गर्ने र सामाजिक पुनर्स्थापनाको लागि आर्थिक विकल्पहरू प्रदान गर्न साझेदारी कार्यक्रमलाई अभियानको रूपमा संचालन गर्ने लक्ष्य लिएको छ।

ग) पन्धौ योजना र २०७६/०७७-२०८०/०८१)

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को साझा राष्ट्रिय आकांक्षा पुरा गर्न दीर्घकालिन सोच सहित पन्ध्रौ योजनाको,

सोच : बाल अधिकार सुनिश्चित भएको बालमैत्री समाज

लक्ष्य : बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरुलाइ सबै प्रकारको हिंसा, दुर्व्यवहार र शोषणबाट मुक्त गराउँदै उनीहरुको हक अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरी राष्ट्र निर्माण गर्न सक्ने योग्य र सक्षम नागरिकको रुपमा विकास गर्ने।

उदेश्य :

- बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरुको अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु
- बालबालिका तथा किशोरकिशोरीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नु
- बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने शारीरिक र मानसिक लगायत सबै प्रकारका हिंसा, विभेद, दुर्व्यवहार, शोषण र उपेक्षाको अन्त्य गर्नु

घ) कर्णाली प्रदेशको प्रथम पञ्च वर्षीय योजनाको र२०७६/०७७-२०८०/०८१) आधार पत्र

कर्णाली प्रदेशले समृद्ध कर्णालीः सुखारी कर्णालीबासी भन्ने दीर्घकालिन तथा दुरगामी सोच सहित प्रथम पञ्चवषीय योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको अवस्था छ जसमा महिला र बालबालिकाको योजनालाई हेर्दा

परिकल्पना र सोच : बालबालिका तथा किशोरकिशोरी मैत्री समाज निर्माण गर्ने

लक्ष्य : बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरुको उचित संरक्षण, विकास र अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने

उदेश्य : बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरुको समग्र विकासका लागि उपयुक्त पूर्वाधारहरु सहित अनुकुल बातावरण सिर्जना गर्ने

ङ) बालमैत्री स्थानीय शासन: राष्ट्रिय रणनीति २०६८

दीर्घकालीन सोच : सम्पूर्ण बालबालिकालाई बाँच्न पाउने,संरक्षण,विकास र सहभागिताको अधिकार सुनिश्चित हुने गरी समावेशी र समतामूलक समाजको स्थापनामा स्थानीय शासन पद्धतिलाई सुदृढ, सक्षम र जवाफदेहीयुक्त तुल्याउनु नै बालमैत्री स्थानीय शासन व्यवस्थाको रणनीतिक सोच हुनेछ ।

लक्ष्य : बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्द्धनबाट बालबालिकाको लागि आवश्यक सेवाको उपलव्धता र गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार भै सेवा सुनिश्चित भएको हुनेछ ।

च) बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२

नेपालको संविधान दीगो विकास कार्यसूची २०१६-२०३०) का साथै अन्य राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता अनुसार बाल अधिकार उल्लंघनको कारक तत्वकोरुपमा रहेको बाल विवाहको रोकथाम तथा न्यायमा पहुँचको लागि राज्यको क्रियाशीलता ढाउनु पर्ने अवस्था छ त्यसैले नेपाल सरकारले बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२ कार्यान्वयनमा रहेको अवस्था छ ।

- **परिकल्पना :** बालमैत्री एवं लैगिंक समानतायुक्त समाजको निर्माण गर्ने दिशामा योगदान पुऱ्याउने
- **ध्येय :** बाल विवाहमुक्त बातावरणमा बालबालिकाको अधिकारको सुनिश्चित गर्ने
- **लक्ष्य :** सन् २०३० सम्म नेपालमा बाल विवाह अन्त्य गर्ने

छ) गाउपालिका तथा गाउस्तरीय योजनामा बालबालिका सम्बन्धी भएको व्यवस्था

बालबालिका लक्षित विकास कार्यका हरेक चरणहरुमा बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्दै बालअधिकारको सम्मान, पालना तथा परिपुर्तिको प्रत्याभूतिका लागि परिवार, समुदाय अनि राज्य बालबालिकाप्रति संवेदनशील हुनुपर्दछ । यसका लागि योजना प्रक्रिया बालअधिकारमा आधारित हुनु आवश्यक छ भने बालबालिकाको लागि समय, स्रोत तथा सोचको यथोचित लगानी पनि हुनुपर्दछ । यसका लागि बालमैत्री स्थानीय शासन : राष्ट्रिय रणनीति र कार्यान्वयन कार्यविधि २०६८ जारी भई स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागीताको सुनिश्चित गरिएको छ । त्यसैगरी स्थानीय तहको नीति निर्माण, बजेट विनियोजन तथा कार्यान्वयन र अनुगमन जस्ता कार्यमा बालबालिकाको सहभागीता गराउने नीति राज्यले लिएको छ ।

स्थानिय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रियामा यो समयमा सवै स्थानीय तहले सुरुवात गरिसकेको अवस्थामा बालबालिकाहरूको आवाजलाई टोल तथा बस्तीस्तरमा योजना तर्जुमा प्रक्रिया हुदै नगर/गाउँ सभा सम्म आउन र उनीहरूका मागलाई पूरा गर्नका लागि स्थानीय तहले ध्यान

दिनु पर्छ । संघीय प्रणाली लागू भएको अनुभव बालबालिकाले गर्ने र बालअधिकारको सम्मान र संरक्षण हुनेछ । यसका लागि स्थानिय तहले योजना तर्जुमा गर्दा बालबालिकाका वास्तविक सवालहरूको पहिचान, सवालहरूको विश्लेषण, समुदायले योजना ग्रहण गर्नुपर्छ । 'यो हाम्रो योजना हो' भन्ने महसुस हुनपर्छ । बालअधिकारमा आधारित योजना तर्जुमा प्रक्रिया, स्थानीय तहको योजना तर्जुमा तथा बजेट दिग्दर्शन, ०७४ ले निर्दिष्ट गरेका वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा प्रक्रियाका चरण नं ३ः बस्तीरटोल स्तरबाट आयोजनारकार्यक्रम छनोट र चरण नं ४ पालिका स्तरीय आयोजनारकार्यक्रमहरूको प्राथमिकीकरण अन्तर्गत बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ६ दफा २४ उपदफा ५ मा नगरपालिका तथा गाउँपालिकाले योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय बुद्धिजीवि,विषय विज्ञ, अनुभवी, पेशाविद्, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख समुदाय, महिला, बालबालिका, दलित, युवा, अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक लगायतका सरोकारवालाहरुको अधिकतम सहभागितामा गर्नुपर्नेछ भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएको छ ।

दफा १२ उपदफा २ (क१) मा सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रणाली अनुसार बस्ती वा टोल स्तरबाट योजना तर्जुमा प्रक्रिया अवलम्वन गरी बस्ती तथा टोलस्तरीय योजनाको माग संकलन, प्राथमिकीकरण र छनौट गर्ने भनी उल्लेख भएको छ ।

१.८ बालमैत्री स्थानीय शासनका सबल पक्ष, चुनौती र अबसरहरु

- गाउँपालिकामा रहेका बालबालिकासंग सम्बन्धित काम गर्ने विभिन्न निकायहरुबीच सहकार्य र समन्वयको बाताबरण सुरु भएको ।
- बालबालिकाहरुको विषय प्रति संवेदनशील र निर्णय प्रकृयामा सहभागिता वढेको ।
- समुदाय तथा विद्यालय स्तरमा बाल क्लव र बाल संजाल गठन भएका ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन र बाल संरक्षण सम्बन्धी अभिमुखीकरण एवं सचेतीकरण भएका ।
- पालिका र गाउँपालिका बालमैत्रीघोषणाको लागि प्रतिबद्धता आएको ।
- बालबालिकाको लागि बजेटवृद्धि गर्दै विनियोजन गर्ने प्रतिवद्धता आएको ।
- निःशुल्क आधारभूत तथा पूर्ण साक्षर, खुल्लादिशामुक्त, पूर्ण खोप जिल्ला घोषण भैसकेको अवस्था ।
- स्वास्थ्य संस्थामा किशोर किशोरी मैत्री कार्याक्रम, मातृत्वसेवा लगाउँत स्वास्थ्य संग सम्बन्धित विभिन्न कार्यक्रम संचालन भएका ।
- बालमैत्री, विद्यालय शान्ति क्षेत्र तथा गुणस्तरीय शैक्षिक सुधार गर्दै सुदृढ बिद्यालयको अबधारणा कार्यान्वयन भै रहेका ।
- प्रत्येक वर्ष बाल क्लबको अनुरोधमा आवश्यकता अनुसार खेलकुदको सामग्रीको व्यवस्था गरिएको ।

- गाउंपालिकाले नियमित र तोकियकै समयमा गाउँ सभा सम्पन्न गरेको ।
- बालबालिका सम्बन्धी कार्यक्रममा विकास साझेदार संस्थाहरुको लगानीको सुरुवात गरेको ।
- बालविबाह, बालशोषण, बालश्रम, बालहिंसां विरुद्धका अभियान संचालन भै रहेका ।
- जन्मदर्ता अभियान कार्यक्रम संचालन भएको ।
- स्थानीय तहका सबै संरचनाहरु र महत्वपूर्ण निर्णय प्रक्रियामा बालबालिकालाई सहभागी गराउने अभ्यासको शुरवात भउको ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी तालिम तथा गोष्ठीहरु संचालन भएको ।
- बाल बचाउका लागि स्वास्थ्य स्वयमसेविकाहरुबाट जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम संचालन गरेको ।

सम्भावना तथा अवसरहरु

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका लागि उपलब्ध संभावना तथा अवसरहरु निम्नानुसार रहेकाछन् ।

- नेपालको संविधान
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन-२०७४
- बालबालिका सम्वन्धी ऐन २०७५
- बालमैत्री स्थानीय शासन : राष्ट्रिय रणनीति र कार्यान्वयन कार्यविधि-२०६८
- बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०७४
- अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रियप्रतिबद्धताहरु
- बालमैत्री स्थानीय शासन संचालनको लागि संस्थागत व्यवस्था रसंघ, प्रदेश, स्थानीय तह, पालिका र समुदाय)
- स्थानीय तहको योजना तर्जुमाका लागि संघ र प्रदेशका मार्गदर्शनमा वालवालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्ने योजनालाई उच्च प्राथमिकता जस्ता कानूनी र नीतिगत व्यवस्था ।
- बालबालिकाको क्षेत्रमा बढ्दो सहयोग र श्रोत परिचालन
- बालबालिका प्रतिको सामाजिक मान्यता सकारात्मक र मैत्रीपूर्ण वन्दै
- विकास साझेदार र लगानीकर्ताहरु वीच समन्वय, सहयोग र सहभागितामा बृद्धि
- स्थानीय स्तरमा मानवीय र प्राविधिक श्रोतहरुको उपलब्धतामा वृद्धि

समस्या तथा चूनौतीहरु

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन सँग सम्बन्धित समस्था तथा चुनौतिहरुलाई क्षेत्रगत र बुँदागत रुपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

बाल बचाउ

- बालबालिकाको पोषण स्थितिमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको छैन ।
- अपर्याप्त दक्ष मानवीय संसाधन, सबै बालबालिकाको सेवामाथिको पहुँचमा कमी, स्थानीय स्रोतको प्रभावकारी ढंगले समुचित व्यवस्थापन र परिचालन हुन सकेको छैन ।
- जनस्तर विशेष गरी आमाहरूमा चेतनाको कमी रहेकोछ ।
- उपलब्ध सेवा पनि गुणस्तरीय हुन सकेको छैन ।
- किशोरकिशोरीहरूको स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्यालाई पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गर्न सकिएको छैन ।
- बालबालिकाका बारेमा भरपर्दो, अद्यावधिक, लिंगका आधारमा छुट्याइएको खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा प्रगतिको अनुगमन र सोही आधारमा बालबालिका सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन तथा प्राप्त उपलब्धीको अनुगमन गर्न सकिएको छैन ।
- राष्ट्रिय एच्आईभी तथा एड्स नीति अनुरूप सम्पूर्ण बालबालिकाहरूका लागि उमेर अनुरूप उपयुक्त हुने गरी आधारभूत न्यूनतम प्याकेज उपलब्ध हुन सकेको छैन ।
- उमेर अनुसार अपरिपक्क बालबालिकाहरुलाई स्याहार सुसार र सरसफाइको कमी
- सफा पिउने पानीको समस्या
- ज्ञात, अज्ञात जिवाणु, व्याक्टेरिया र भाईरसको प्रतिकार्य र तयारी कम छ ।
- विद्यालयमा छात्रा छात्रमैत्री शौचालय नहुनुर पानिको अपर्यप्तता
- बालबालिकालाइ खुवाउने पोषणयुक्त खानाको महत्व जानकारी नहुनु
- पोषणयुक्ता खाना तयारी गर्ने ज्ञान तथा सीपको कमी
- असहाय, अनाथ तथा अपागता भएका बालबालिकाहरुलाइ सहयोग गर्ने योजना नहुनु

बाल संरक्षण

- वाल अधिकार प्रति जन प्रतिनिधि र सरोकारवालाहरुको जिम्मेवारीवोध पर्याप्त विकास नभएको र सीमित जिम्मेवारविोध पनि व्यवहारमा उतानृ वांकी छ ।
- बाल संरक्षण सम्बन्धी नीति, बालमैत्री स्थानीय शासन जस्ता बाल संरक्षणसँग सम्बन्धित नीति तथा रणनीतिहरूको कार्यान्वयन पक्ष प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।
- बालबालिकाहरूको संरक्षणको अधिकार प्रवर्द्धन गर्न तथा यस सम्बन्धी गतिविधिहरूमा समन्वय कायम गर्नका लागि गठन गरिएका गाउँ बाल संरक्षण समितिका भूमिकाहरूलाई स्पष्ट पारी जिम्मेवारी प्रदान गर्न समेत सकिरहेको अवस्था देखिदैन ।
- अनौपचारिक क्षेत्रको बालश्रमका समस्याहरू पूर्ण रूपमा सम्बोधन भएका छैनन् । फलस्वरुप अनौपचारिक क्षेत्रको बालश्रम बाल संरक्षणका क्षेत्रमा थप चुनौतिका रुपमा रहेको छ ।
- पर्याप्त सचेतना नभएका कारण सामाजिक सेवा सम्बन्धी योजनाहरूबाटबालबालिका

तथा संरक्षकहरुले पर्याप्त लाभ पाउन सकिरहेका छैनन् ।

- बालमैत्री न्याय प्रणालीको माध्यमद्वारा पर्याप्त रूपमा वालवालिकाका वाल विज्यांईका सवालहरु सम्बोधन हुन सकेका छैनन् ।
- सामाजिक संजालको दुरुपयोगवाट हिंसाका नयां रुपहरु देखिएका ।
- बाल संरक्षण, खास गरी समाज कल्याण, सुरक्षा तथा न्याय प्रणाली, शैक्षिक सेवा तथा स्वास्थ्य सेवाका सम्बन्धमा केन्द्रीय तथा स्थानीय तहका विभिन्न संस्थाहरूको भूमिका तथा जिम्मेवारीलाई स्पस्ट रुपमा परिभाषित गर्न सकिएको छैन ।
- विकासका साझेदारहरूद्वारा सहयोग उपलब्ध गराइएका र गैरसरकारी संगठनहरू र सरकारी संस्थाहरूद्वारा कार्यान्वयन गरिएका परियोजनाहरूका बीचमा समन्वयको अझै कमी रहेको छ ।
- बालबालिका माथि गरिने विभेद यथावतै रहेको छ ।
- बालबालिका माथी हुने दुर्व्यवहारका कारण शारीरिक तथा मानसिक समस्याको असरले पार्ने दिर्घकालीन प्रभाव वारे अभिभावकमा पर्याप्त जानकारी नहुनु ।
- बाल अधिकार समिति गठन, संस्थागत विकास र क्षमता विकासमा ढिलाई ।

बाल विकास

- शान्ति क्षेत्रका रूपमा बालबालिका तथा शान्ति क्षेत्रका रूपमा विद्यालय सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको विस्तार र कार्यान्वयन हुन सकेको छैन ।
- सामाजिक संजालको दुरुपयोगवाट श्रजनशीलतामा कमी
- शिक्षाको गुणस्तर तथा विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण पनि पर्याप्त रूपमा कायम हुन सकेको छैन ।
- बजेटको आकार सानो र परिवार तथा समुदाय तहमा गरिबी कायमै रहेको छ जुन प्रभावकारी बाल विकास कय लीग चुनौतीका रुपमा देखिन्छ ।
- गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षाका लागि न्यूनतम मापदण्डको विकास गर्न सकिएको छैन ।
- विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक समताको प्रत्याभूत हुन सकेको छैन ।
- अर्थपूर्ण र जीवनोपयोगी सीप केन्द्रित शिक्षाको विस्तार र प्रवर्द्धन हुन सकेको छैन ।
- विद्यालयमा बालमैत्री शिक्षण सिकाइ वातावरणको विकास र विस्तार हुन सकेको छैन ।
- बाल अधिकारको दृष्टिकोणबाट शिक्षक, प्रारम्भिक बाल शिक्षा प्रशिक्षक समेतको हैसियत, मनोबल, तालिमक्षमता र व्यावसायिकताको वृद्धि हुन सकेको छैन ।
- बाल अधिकार मुखी दृष्टिकोणबाट विद्यालय पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, तालिम सामग्रीहरू रदण्ड/हिंसारहित शिक्षण पद्धतिहरू, शान्त शिक्षा) अभिभावक, समाज र विद्यालय व्यवस्थापनसमिति समेतका लागि पुनरावलोकन र परिमार्जन हुन सकेको छैन ।
- विद्यालयमा खेलकुद तथा मनोरञ्जनका गतिविधिहरु संचालन नगर्नु ।
- विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलापहरु संचालन नहुनु ।

बाल सहभागिता

- कानुनले उजागर गरे अनुसार घर परिवार, समुदाय, विद्यालय, स्थानीय सरकार, विकास साझेदार निकाय, स्वास्थ्य केन्द्र आदिमा बालबालिकाहरूको अर्थपूर्ण सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नुपर्नेमा सो कार्य व्यवस्थित हुन सकेको छैन ।
- बालबालिकाको सञ्जालको रूपमा बालक्लब रहे तापनि उनीहरूको निर्भरता विकासका साझेदार माथी रहेकोले स्थानीय क्लबहरूको दीगोपना हुन सकेको छैन ।
- बालबालिकाका अधिकारहरू सुनिश्चित गर्ने खालका कानुन तथा सम्बद्ध नीतिहरूका बारेमा सामुदायिक सचेतना र सक्रियताको स्तर पनि न्यून रहेको छ ।
- बाल क्लबहरूबाट युवा क्लबहरूमा रूपान्तरण सम्बन्धी योजना तर्जुमा तथा उनीहरूको क्षमताको पूर्ण उपयोग हुन सक्ने अवस्था सिर्जना हुन सकेको छैन ।
- बालक्लब तथा तिनका सञ्जालहरूको अनुसरण तथा अनुगमनका लागि संयन्त्र निर्माण हुन सकेको छैन ।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य प्रभावकारी ढंगले अगाडि बढाउन सकिएको छैन ।
- समयानुकूल र सकारात्मक सूचना तथा सञ्चार प्रणालीको उपयोग हुन सकिरहेको छैन ।
- वालमैत्री सरोकारवालाहरूको भूमिकामा प्रष्टता, सरोकारवालाबाट स्रोत परिचालनमा समन्वय, विषयगत क्षेत्रहरूबीच प्रभावकारी एवं कार्यगत तथा गतिशील समन्वयको कमी रहेको छ ।
- पालिका, स्थानीयतह प्रदेश र संघीयतहमा बाल क्लवहरु अन्तर सम्वन्धित संजाल नहुनु ।
- योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बाल सहभागिता प्रति चासो नदिनु ।
- मानवीय स्रोत र सीमित बजेट ।
- बालबालिका सम्बन्धी सूचना एवं तथ्यांक ब्यवस्थित तथा अद्यावधिक नहुनु ।
- बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने निकायहरुबीच समन्वयको कमी हुनु ।
- आम अभिभावकमा अझै पनि बालअधिकारबारे प्रयाप्त जानकारी एवं जनचेतनामा कमी ।
- बालबालिका सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा श्रोतको कमी ।
- बालक्लवको क्षमता अभिवृद्धिका श्रोत साधनको कमी हुनु ।
- बालबालिकादण्डित, भयभित र असुरक्षित हुनु ।
- अभिभावकले बालबालिकालाई कम ध्यान दिनु ।
- बालबालिकाहरुका लागि न्यूनतम वजेट विनियोजनको व्यवस्था नहुनु ।
- स्थानीय तहमा न्यूनतम शर्त मापनको व्यवस्था नहुनु ।
- बालबालिकाहरु प्रति लगानीको महत्व सरोकारवालाहरुलाई नहुनु ।

भाग २ : बालबालिकाको विद्यमान अवस्था

२. बालबालिकाको विद्यमान अवस्था

२.१ विभिन्न उमेर समूहका बालबालिकाको जनसंख्या

गुराँस गाउँपालिकाको घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ का अनुसार यस पालिकामा जम्मा जनसंख्या २४१२२ रहेको छ जसमध्ये १८ वर्ष मुनीका वालवालिकाको जनसंख्या ९७१६ र १८ वर्ष भन्दा माथीको जनसंख्या १४४०३ रहेको छ। समग्रमा राष्ट्रिय बृद्धिदर सँगै यहाँको पनि बृद्धिदरले मेल खान्छ। सानो भूभाग सबै स्थानमा राजमार्गको पहुँच र व्यापारीक केन्द्र समेत रहेको गुरास गाउँपालिकामा वसोवास गर्नेको संख्यामा भने हरेक वर्ष बृद्धि हुदै गईरहेको छ। अहिले परिवार नियोजनाका साधनको प्रभाव र सानो परिवारको सोचले गर्दा सन्तान थोरै जन्माउनु पर्छ भन्ने मान्यता यस गाउंपालिकामा वढ्दै गएको छ।

तालिका ०१ : उमेर समूहका आधारमा बालबालिकाको संख्या

उमेर समूह	वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	८	जम्मा
१९ वर्ष भन्दा माथी	महिला	६९९	८५२	९२८	१२७५	१०५६	९२९	६७०	७१०	७११९
	पुरुष	७५८	८५६	९५५	१२५५	१०७७	९५१	६९५	७३७	७२८४
	जम्मा	१४५७	१७०८	१८८३	२५३०	२१३३	१८८०	१३६५	१४४७	१४४०३
एक वर्ष भन्दा कम		४८	७०	६१	१०४	७६	६२	४६	४८	५१५
१ देखि २ वर्ष		७९	७६	७९	९३	९७	८०	४२	५९	६०५
३ देखि ५ वर्ष		१७३	१९७	१८०	२१६	२०७	२१७	१६०	१२७	१४७७
६ देखि ७ वर्ष		१२०	१४६	१३३	१५४	१३८	१४९	१११	९५	१०४६
८ देखि ९ वर्ष उमेर समूह		१४४	१६९	११९	१४३	१३२	१३९	१०३	११२	१०६१
१० देखि १४ वर्ष उमेर समूह		२९६	३७१	३५४	३९८	४२९	३८७	२९७	३०६	२८३८
१५ देखि १६ वर्ष उमेर समूह		१२७	१४८	१४०	१९३	१५२	१४९	१३९	१२७	११७५

१७ देखि १८ वर्ष उमर समूह	११८	१२५	१२२	१५०	१३५	१२७	१२०	१०५	१००२
१८ वर्ष भन्दा कम उमेर समूहको जम्मा जनसंख्या	११०५	१३०२	११८८	१४५१	१३६६	१३१०	१०१८	९७९	९७१९
जम्मा जनसंख्या	२५६२	३०१०	३०७१	३९८१	३४९९	३१९०	२३८३	२४२६	२४१२२

२.२ जातिगत अनुसार बालबालिका

गुराँस गाउरँपालिकामा विभिन्न जातजातीका मानसिहरु वसोवास गर्दछन् जसमा क्षेत्रीहरुको वाहुल्यता रहेका तथ्याङ्कले दोउँछ। ब्राहमणहरुको जनसंख्य न्यूनमात्रामा देखिन्छ।

तालिका ०२ : जातिगत अनुसार बालबालिका

जातजाति	बालिका	बालक	महिला	पुरुष	जम्मा
ब्राहमण	११६	९३	१७८	१७६	५६३
दलित	१३६८	१४८३	१७३६	१७८२	६३६९
जानजाति	५०४	५७१	८९०	८९८	२८६३
क्षेत्री	२६२८	२९५६	४३१५	४४२८	१४३२७
जम्मा	४६१६	५१०३	७११९	७२८४	२४१२२

यस पालिका ब्राम्हण बालिका ११६, बालक ९३, महिला १७८ र पुरुष १७८ गरी जम्मा ५६३ रहेका छन् भने दलित बालिका १३६८, बालक १४८३, महिला १७३६, पुरुष १७८२ गरी जम्मा ६३६९ जना रहेका छन्। त्यसैगरी जनजाति बालिका ५०४, बालक ५७१, महिला ८९०, पुरुष ८९८ गरी २८६३ रहेको छ भने क्षेत्री बालिका २६२८, बालक ५१०३, महिला ४३१५, पुरुष ४४२८ गरी १४३२७ रहेका छन्। यस पालिका जम्मा ४६१६ बालिका ५१०३ बालक , महिला ७११९ र पुरुष ७२८४ गरी जम्मा जनसंख्या २४१२२ रहेको छ।

२.३ मातृभाषाका आधारमा जनसंख्या

तालिका ०३ : मातृभाषाका आधारमा जनसंख्या

मातृभाषा	जम्मा	पुरुष	महिला
जम्मा मातृभाषा	२४१२२	१२३८७	११७३५
नेपाली	२४१२२	१२३८७	११७३५
मैथली	०	०	०
अन्य	०	०	०

श्रोत : घरधुरी सर्वेक्षण २०७६

२.४ बाल श्रमको अवस्था

कुनै पनि रोजगारमुलक कार्य जसले बालबालिकाको बाल्यकालमा दखल दिन सक्छ, स्कुल जानबाट रोक्छ वा मानसिक, सामाजिक र शारीरिक रुपमा असर गर्छ भने त्यो बालश्रम हो । बालश्रमिकको रुपमा काम गर्ने बालबालिका समग्रमा अशिक्षित, असजग र गरिब घरपरिवारका हुन । बालश्रमले बालबालिकालाई उनीहरुको भविश्य राम्रो बनाउन शिक्षाबाट वञ्चित गराउदछ । किनकी बालश्रमको कारणले बालबालिकाले शिक्षाबाट हासिल गर्ने ज्ञान, तालिम र सीप गुमाउन पुग्दछन् ।

बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउँन, निषेध गर्न तथा अन्य काममा लगाउँदा उनीहरुको स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा सेवासुविधाको बारेमा सम्बोधन गर्न बालश्रम रनिषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ ले व्यवस्था गरेको छ । उक्त ऐनमा १४ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई श्रमिकको रुपमा काममा लगाउँन नपाउने र जोसुकै बालबालिकालाई जोखिमपूर्ण व्यवसाय या काममा लगाउँन नहुने उल्लेख गरेको छ । यस गाउँपालिकामा १६ वर्षमूनिका १२ जना बालबालिका अरुको घरमा काम गर्ने गरेको घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ मा उल्लेख गरिएको छ ।

२.५ सडक बालबालिका

विभिन्न कारणले घर, परिवार छाडी पुस माघको जाडो होस वा चैत्र वैशाखको गर्मी नै किन नहोस,दिनरात सडकमा नै विताउने, त्यही खाने, त्यही घुम्ने, त्यही सुत्ने बालबालिकालाई सडक बालबालिका भनिन्छ । यस्ता बालबालिका असहाय, अशक्त वा विभिन्न घटना वा समस्यमा परेर सडकमा खुल्ला आकासमुनि जीवन बिताउन बाध्य हुन्छन् ।

विश्वमा यस्ता बालबालिकाको संख्या धेरै रहेको अनुमान गरिएता पनि नेपालमा भने सडकमा आश्रति बालबालिकाको संख्या मौसम, वातावरण, परिस्थिति र अवस्था अनुसार घटबढ भइरहने हुँदा यतिनै छन् भनी निश्चित गर्न नसकिएता पनि देशका मुख्य मुख्य शहरहरुमा झण्डै ५ हजार सडक बालबालिका रहेको केन्द्रीय बालकल्याण समितिको प्रतिवेदनहरुमा सार्वजनिक गरेको पाईन्छ । यस्ता बालबालिकाहरु विशेष गरी पारिवारिक विखण्डन, अशिक्षा, बसाइसराइ, द्वन्द्वका कारण आफु बसिरहेको घर, परिवार र समाज छाडेर सडकमा आश्रय लिन बाध्य हुन्छ । यस पालिकामा ५ जना बालक सडक बालबालिकाको रुपमा रहेको सर्वेक्षणले देखाएको छ ।

२.६ बाल यौन शोषण र दुर्व्यवहारको अवस्था

यौन आशयका साथ कुनै पनि व्यक्तिले कसैसँग मन नपर्ने व्यवहार गर्दछ भने त्यसलाई यौन दुर्व्यवहार भनिन्छ । यौन दुर्व्यैवहार भन्नाले, जिस्काउने, पछ्याउने, नराम्रा अश्लील इशाराहरु गर्ने, अश्लील शब्दहरुको प्रयोग गर्ने, अश्लील र नाङ्गा तस्विरहरु देखाउने, अप्ठ्यारो लाग्ने गरी सुम्सुम्याउने, आफ्ना यौन अंगहरु देखाउने तथा अरुको देखाउन लगाउँने, मुख वा हस्तमैथुन गर्न लगाउँने र बलात्कार गर्ने जस्ता कार्यहरु पर्दछन् । यौन शोषण जहा पनि घट्न सक्ने घटना हो । यौन दुर्व्यवहार वा शोषण जो कोहीले पनि गर्न सक्छन् । एउटा सर्वेक्षणमा तपाईको परिवारको बालबालिकाहरुमा यौनशोषणको कुनै घटना घटेको छ भन्ने प्रश्नमा ४५ जनाले बाल यौन शोषणको घटना घटेको जानकारी दिएका थिए । यस्का बाहेक हाम्रो समाजमा अन्य हिंसाहरु पनि रहेका छन् । घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ का अनुसार १ दाईजो प्रथाका कारण, ९ बहुविवाह, घरायसी हिंसा ६, बालविवाह २४ का कारण महिला तथा बालबालिकामा हिंसा भएको सर्वेक्षणले देखाएको थियो ।

२.७ अपाङ्गता भएका बालबालिका

शरीरका अंगहरु र शारीरिक प्रणालीमा भएको समस्याका कारण भौतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक वातावरणका साथै सञ्चारसमेतबाट सिर्जना भएको अवरोधसमेतले दैनिक क्रियाकलाप सामान्यरुपमा सञ्चालन गर्न एवं सामाजिक जीवनमा पूर्ण सहभागी हुन कठिनाइ हुने अवस्थालाई अपांगता भनिन्छ । अपांगतालाई शारीरिक, दृष्टिविहिन, सुनुवाइ सम्बन्धी, बौद्धिक, बहुअपाँगताका आधारमा बर्गिकरण गरिएको छ । अशक्तताको गम्भीरताका आधारमा पूर्ण अशक्त, अतिअशक्त, मध्य र सामान्य रुपमा वर्गिकरण गरिएको पाइन्छ ।

सरकारी तथा गैह्सरकारी निकायहरुबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका लागि प्रवाहगरिने सेवा सुविधा, अवसर र अधिकारको न्यायपूर्ण र प्रभावकारी वितरण होस भन्ने हेतुले तथा अपाँगता भएका व्यक्तिलाई अधिकारको रुपमा स्वीकार गरी नेपाल सरकारले अपाँगता परिचयपत्रको व्यवस्था समेत गरेको छ । गुराँस गाउपालिकामा दलित १९, जनजाति ४, ब्राह्मण क्षेत्री ४७ जना गरी जम्मा ७० जना अपाँगता भएका बालबालिकाहरु रहेका छन् ।

तालिका ०४ : अपाँगता सम्बन्धी बालबालिकाको विवरण

विवरण	सेतो	पहेलो	निलो	रातो	जम्मा
बालिका	१०	९	१०	५	३४
बालक	१३	४	१५	४	३६
जम्मा	२०	१३	२५	९	६७

तालिका ०५ : अपाँङ्गगता भएका बालबालिकाको विवरण

जातजाती	अपाँङ्गता भएका बालबालिकाको वडागत विवरण								जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	९
ब्राम्हण/ क्षेत्री	८	३	५	३	४	४	८	७	४२
दलित	२	७	४	१	१	४		१	२०
जाजाती				१	१		१		३
अन्य					२				२
कुल जम्मा	१०	१०	९	५	८	८	९	८	६७

यस पालिकामा रहेका ६७ जना बालबालिका मध्ये सबै भन्दा बढी अपांङ्गता भएका बालबालिका वडा नं १ र २ मा १०/१० जना रहेका छन् भने वडा नं ३ र ७ मा ९/९ जना रहेका छन्। सबै भन्दा कम अपांङ्गता भएका बालबालिका वडा नं ४ मा रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी जातजातीगत अनुसार सबै भन्दा बढी ब्राम्हण क्षेत्रमा ४२ जना दलितमा २०, जनजातिमा ३ र अन्यमा २ जना मात्रै अपांङ्गता भएका बालबालिकारहेको देखिन्छ।

यस पालिकामा रहेका ६७ जना बालबालिका मध्ये सबै भन्दा बढी अपाँङ्गता भएका बालबालिका वडा नं १ र २ मा १०/१० जना रहेका छन् भने वडा नं ३ र ७ मा ९/९ जना रहेका छन्। सबै भन्दा कम अपाँङ्गता भएका बालबालिका वडा नं ४ मा रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी जातजातीगत अनुसार सबै भन्दा बढी ब्राम्हण क्षेत्रमा ४२ जना दलितमा २०, जनजातिमा ३ र अन्यमा २ जना मात्रै अपाँङ्गता भएका बालबालिका रहेको देखिन्छ।

तालिका ०६ : विषयगत क्षेत्रअनुसार अपाूगता बालबालिकाको विवरण

लिग	अपाँगताका प्रकारहरु						
	न्यून दृष्टि	सुस्त श्रवण	स्वरबोलाई	बोद्धिक अपागता	मनोसामाजिक अपाँगता	शारिरिक अपाँगता	स्वरबोलाई सम्बन्धि समस्या	जम्मा
बालक	८	१	१	४	२	१७	४	३७
बालिका	१	४		१	१	२०	३	३०
जम्मा	९	५	१	५	३	३७	७	६७

श्रोत : महिला तथा बालबालिका शाखा, गुराँस गाउँपालिका

यसपालिकामा महिला तथा बालबालिका शाखाका अनुसार अपाँगता भएका ६७ बालबालिका मध्ये बालक ३७ र बालिका ३० रहेका छन्। जसमध्ये सबै भन्दा बढी शारीरिक अपाँगता भएका ३७ जना बालबालिका रहेको देखिन्छ। सबैभन्दा बढी वडा नं ६ मा अपाँगता भएका बालबालिका रहेका छन् भने सबै भन्दा कम बालबालिका वडा नं ३ मा रहेको देखिन्छ।

२.८ बालबालिका सम्बन्धी घटनाहरु

तालिका ०७ : बालबालिका सम्बन्धी घटना

२०७५			२०७६			२०७७		
बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
०	१	१	०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०	०	०	०

श्रोत : बाल हेल्पलाईन

विगत तिन वर्ष यता यस गाउँपालिकामा बालबालिका सम्बन्धि हिंसाजन्य १ वटा घटनाहरु घटेको देखिन्छ।

२.९ बाल विवाहको अवस्था

विवाहका लागि कानूनमा न्यूनतम् उमेर तोकेको हुन्छ। उक्त उमेर नपुग्दै विवाह गरिन्छ भने त्यसलाई बाल विवाहकोरुपमा वा उमेर नपुगी गरेको विवाहकोरुपमा लिने गरिन्छ। हाम्रो समाजमा बाल विवाह भनेको सामाजिक कलङ्को रुपमा जकडीएर रहेको पाइन्छ। बाल विवाह हुनका कारण समयक्रम अनुसार र विकासको स्तर र समुदाय पिच्छे फरक फरक रहेको हुन्छ।

कानूनी हिसावले हेर्दा बालबालिका सम्वन्धी ऐन २०७५ को दफा ६६ मा बालबालिका विरुद्धको कसुर को व्यवस्था गरेका छ भने जसको उपदफा (२)(ण)माबाल बालिकाको विवाह तय गर्ने वा बालबालिका संग विवाह गर्ने वा गराउने कसुर जन्य कार्य हो भनी उल्लेख गरेको छ। त्यसै गरी मुलुकी अपराध

सहिता ऐन, २०७४ को दफा २१९ ले जवर्जस्ती करणी गर्न नहुने व्यवस्था गरेको छ । जसको उपधार (२)मा कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा मञ्जुरी लिएर भए पनि अठार वर्ष भन्दा कम उमेरको कुनै बालिकालाई करणी गरेमा निजले त्यस्तो महिला वा बालबालिकालाई जवर्जस्ती करणी गरेको मानिने छ । सचेतनाको विस्तारले परिवारले बालविवाह गरि दिने प्रचलनमा क्रमशः कम भएको भए पनि आफुखुसी वाल विवाह गर्ने चलन वढेको आमसञ्चारको माध्यमबाट सुन्न पाइन्छ ।

तालिका ०८ : वडागतरुपमा विवाहको अवस्था

वडा नं	ब्राह्मण		जम्मा ब्राह्मण	दलित		दलित जम्मा	जनजाती		जनजाति जम्मा	क्षेत्री		क्षेत्री जम्मा	कुल जम्मा
	महिला	पुरुष		महिला	पुरुष		महिला	पुरुष		महिला	पुरुष		
१				३	१	४	१		१	६	१	७	१२
२				२	४	६	३	१	४	३	८	११	२१
३		१	१	६	६	१२	२	३	५	५	७	१२	३०
४				२		२	१		१	२	१	३	६
५				१		१	२	१	३	२	२	४	८
६	२	१	३	१	१	२				६	१२	१८	२३
७										११	४	१५	१५
८					१	१				८	७	१५	१६
जम्मा	२	२	४	१५	१३	२८	९	५	१४	४३	४२	८५	१३१

श्रोत :वडा बालअधिकार समितिको तथ्यांक

वडा बालअधिकार समितिको तथ्यांक अनुसार यस पालिकामा जनवरी २०२० देखि सेप्टेम्बर २०२० सम्मको यस पालिकामा १ सय ३१ जनाले विवाह गरेका छन् । त्यो मध्ये सबै भन्दा बढी विवाह गर्नेमा वडा नं ३ रहेको छ भने सबै भन्दा कम विवाह गर्नेमा वडा नं ४ रहेको देखिन्छ ।

तालिका ०९ : वडा अनुसार बालविवाह गर्नेको संख्या

जातजाती	वडा अनुसार बालबिवाह गर्नेको संख्या								कुल जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	
ब्राह्मण जम्मा						१			१
दलित जम्मा	४	४	१०	२	१	१		१	२३
जनाजाति जम्मा			१		३				४
क्षेत्री जम्मा	५	२	४	२	१	८	१३	१०	४५
कुल जम्मा	९	६	१५	४	५	१०	१३	११	७३

श्रोत : वडा बालअधिकार समितिको तथ्यांक

जनवरी २०२० देखि सेप्टेम्बर २०२० सम्मा गुराँस गाउपालिकामा भएका १३१ विवाह मध्ये ७३ वटा बालविवाह भएका थिए । जसमध्ये सबै भन्दा बढी बालविवाह वडा ३ मा १५ वडा नं ७ मा १३ र वडा नं ६ मा १० वटा बालविवाह भएका छन् भने सबै भन्दा कम बालविवाह वडा नं ४ मा भएको देखिन्छ ।

चित्र १ : प्रतिशतका आधारमा विवाहको अवस्था

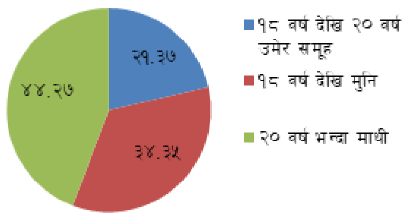

श्रोत : वडा बालअधिकार समितिको तथ्याँक अनुसार

आर्थिक वर्ष २०७६/२०७७ मा २०७६ को पौष देखि २०७७ को असोज सम्म यसपालिकामा १८ वर्षमुनि विहे गर्नेको संख्या विगत ६ महिनामा २१ दशमलव ३७ प्रतिशत रहेको छ भने १८ देखि २० वर्ष उमेर समूहमा विवाह गर्ने को अवस्था ३४ दशमलव ३५ प्रतिशत रहेको दे खिन्छ । २० वर्षमुनि विहे गर्नेको प्रतिशत ५५ दशमलव ७३ रहेको छ ।

२.१० बालबालिका र एच.आई.भी एड्स

एच.आई.भी एक विशेष प्रकारको भाइरस हो जसले मानिसको शरीरमा प्रवेश गरेर रोग प्रतिरोधात्मक शक्तिलाई नष्ट पारिदिन्छ र विभिन्न लक्षणहरु देखा पर्दछन् । यसलाई नै एड्स रोग लागेको मानिन्छ । एड्स पहिलो पटक सन् १९८१ मा अमेरिकामा देखापरेको थियो जब ५ जना समलिंगी पुरुषहरुमा Pneumocystis Jirovviciको संक्रमण र २६ समलिंगी पुरुषहरुमा Kapasi Sarcomaको संक्रमणको पहिचान भयो । यसपछि यो रोग एउटै सुइद्धारा लागुऔधी साझा रुपमा लगाउने मानिसहरुमा देखापर्‍यो । एड्स रोग गराउने कारक तत्व Retro Virusहो जसलाई एच.आई.भी. भनिन्छ । एकचोटी यो भाइरस शरिरमा भित्रिएपछि यो आजीवन शरिरमा रहिरन्छ । यो भाइरस संक्रमण भएको मानिसको रगत, वीर्य, योनिरस, दुध, पसिना, आँसु र र्‍यालमा देखिन्छ । सन २०११ को तथ्याँकले नेपालमा ५०,२८८ वयस्क र वच्चाहरु एड्स रोगबाट संक्रमित भएका जनाएको थियो । घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ का अनुसार यस गाउपालिकामा १ जनाबालक एच.आई.भी एड्सबाट प्रभावित भएको तथ्याङ्कले देखाएको छ ।

भाग ३ : बाल अधिकार र बालबालिकाको अवस्था

३.१ बाँच्न पाउने अधिकार

यस उपसम्भागमा बाँच्न पाउनु प्रत्येक बालबालिकाको जन्मसिद्ध अधिकार हो। गर्भवती महिलालाई विशेष स्याहार, सुरक्षित जन्म, खोप तथा स्वास्थ्य स्याहार, पौष्टिक आहार रस्तनपान र पोषणयुक्त खाना), सफा पानी, स्वच्छ हावा, मायाममतापूर्ण पालनपोषण र हेरचाह तथा मौसम अनुसारको लुगाफाटा, ओढ्ने सुरक्षित वसाई र हुर्काइ आदि बालबालिकाहरुको बाँच्न पाउने अधिकार पर्दछ।

तालिका १० : बाल बचाउ अन्तर्गतका सूचकहरु सम्पन्न भएका छन्।

क्र.सं.	सूचक	मापनयोग्य सूचक	आ.व.२०७६/२०७७ को प्रगति प्रतिशत/संख्या	२०७७/०७८ को प्रगति प्रतिशत/संख्या
१	गर्भवती महिलाहरुले कम्तिमा प्रसूति पूर्व चारपटक र प्रसूति पश्चात आमा र नवजात शिशुको कम्तिमा ३ पटक स्वास्थ्य जाँच गराएको हुनेछ।	प्रसुति पूर्व चार पटक स्वास्थ्य जाँच गराउने आमाको प्रतिशत	८०	
		प्रसूति पश्चात आमा र नवजात शिशुको कम्तिमा ३ पटक स्वास्थ्य जाँच गराउनेको संख्या	०	
२	गर्भवती महिलाले टिटानस विरुद्धको २ वटा खोप लगाएका हुनेछन्।	टिटानस विरुद्ध खोप लगाउने महिलाको प्रतिशत	१००	
३	गर्भवती तथा सुत्केरी आमाहरुले आईरन चक्की (जम्मा २२५ वटा) खाएका हुनेछन्।	२२५ वटा आइरन चक्कि खाने आमाहरुको प्रतिशत	१००	
४	गर्भवती आमाले दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराइएका हुनेछन्।	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराउने प्रतिशत	६४।५	
५	६ महिनासम्मको शिशुलाई आमाले अनिवार्यरुपमा पूर्ण स्तनपान गराएका हुनेछन्।	६ महिना सम्म अनिवार्य शिशुलाई स्तनपान गराउनेको संख्या	९४	
६	छ महिनादेखि पाँच वर्षमुनिका सबै बालबालिकालाई वर्षको २ पटक भिटामिन ए क्याप्सुल खुवाइएको हुनेछ।	भिटामिन ए क्याप्सुल खुवाउने बालबालिकाको प्रतिशत	१००	
७	एक वर्ष भित्रका प्रत्येक बालबालिकाले पूर्ण खोप प्राप्त गरेका हुनेछन्।	पूर्ण खोप प्राप्त गर्ने बालबालिकाको प्रतिशत	१००	

क्र सं	सूचक	मापनयोग्य सूचक	आ.व.२०७६/२०७७ को प्रगति प्रतिशत/संख्या	२०७७/०७८ को प्रगति प्रतिशत/संख्या
८	एच्आईभी संक्रमित आमाबाट जन्मिएका सबै बालबालिकाले ARV Prophylaxis पाएका हुनेछन् ।	एच् आई भी संक्रमित आम ८०बाट जन्मिएका बालबालिकाको संख्या	०	
		एच् आई भी संक्रमित आमाबाट जन्मिएका बालबालिका मध्ये ARV Prophylaxis पाएका बालवालिकाको संख्या	०	
९	सबै घरपरिवारले आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोग गरेका हुनेछन् ।	जम्मा घरधुरी संख्या	८२१९३	
		आयोडिनयुक्त नुन खाने घरधुरी संख्या	५२१३३	
१०	कमतौल, पुड्को र ख्याउटेपन हुने पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूको संख्यामा कमि आएको हुनेछ ।	कमतौल, पुड्को र ख्याउटेपन भएका बालबालिकाको संख्या	८६	
११	अति कडा कुपोषण र मध्यम कुपोषण भएका बालबालिकाको संख्यामा कमि आएको हुनेछ ।	अति कडा कुपोषण र मध्यम कुपोषण भएका बालबालिकाको संख्या		
१२	सबै घरधुरीमा खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएको हुनेछ ।	खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएका घरधुरीको संख्या	४१४५	
१३	चर्पी गएपछि, बालबालिकाको दिसा धोए पछि र खाना खानु/खुवाउनु अघि सावुन पानीले हात धुने परिपाटीको विकास भएको हुनेछ ।	साबुनपानीले हात धुने घरपरिवारको संख्या	४१४५	

३.२ संरक्षणको अधिकार

यस उपसम्भागमा प्रत्येक बालबालिकाको धेरै कुराहरुबाट संरक्षण गर्नु पर्छ बालबालिकाहरु शारीरिक, मानसिकरुपमा परिपक्क नभइसकेको हुँदा विभिन्न प्रकारका जोखिमहरुहुन सक्छन् । बालबालिकाहरुलाईगर्भ देखि नै भेदभावबाट संरक्षण, दुर्व्यवहार, पीडा, शोषण, परित्याग हेला, अपमान, गाली, कुटपीट र यातनाबाट संरक्षण, यौन शोषण, श्रमशोषणबाट संरक्षण, हानीकारक काम तथा युद्धमा संलग्नताबाट संरक्षण, बेचवीखन, ओसारपसारबाट संरक्षण,लागु पदार्थ नसालु पदार्थबाट संरक्षण र कानूनी संरक्षणहरु बालबालिकाका संरक्षणका अधिकार हुन ।

तालिका ११ : बाल संरक्षण अधिकारका सूचकहरु

क्र. सं	सूचक	मापनयोग्य सूचक	आ.व.२०७६/२०७७ को प्रगति प्रतिशत/संख्या	२०७७/०७८ को प्रगति प्रतिशत/संख्या
१	५ वर्ष मुनिका सबै बालबालिकाको जन्म दर्ता भएको हुनेछ ।	जन्मदर्ता गरेका बालबालिकाको प्रतिशत	९४.३६	
२	निकृष्ट प्रकारको बाल श्रम अन्त्य गर्दै प्रभावित बालबालिकाको पुर्नस्थापना भएको हुनेछ ।	जोखिमपूर्ण काममा संलग्न बालबालिकाको संख्या	०	
३	बाल विवाह नियन्त्रण भएको हुनेछ ।	बालविवाहको प्रतिशत	३१।७१	
४	घरपरिवार, समुदाय, सार्वजनिक स्थानमा बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा, वेचबिखन, शोषण, वेवास्ता र दुर्व्यवहारमा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।	१ वर्ष भित्र दुर्व्यवहारमा परेका बालबालिकाको संख्या	छैन	
५	बाल संरक्षण सम्वन्धी समुदायमा आधारित बाल संरक्षण प्रणाली स्थापित भई संचालनमा ल्याइएको हुनेछ ।	समुदायमा आधारित गठन भएका बालसंरक्षण प्रणालीको संख्या	८	
६	छाउपडी, कमलरी जस्ता सामाजिक कुप्रथामा कमी आएको हुनेछ ।	जम्मा घरधुरी संख्या	४३४७	
		छाउपडी प्रथा अझै कायम रहेका घरधुरी संख्या	०	
७	स्थानीय तह/समुदायले १४ बर्षमुनीका बेसहरा बालबालिका (भएमा) को संरक्षण गरेका हुनेछन् ।	१४ वर्ष मुनिका बेसहारा बालबालिकाको संख्या	०	
		बेसहारा बालबालिकालाई स्थानीय तहले संरक्षण गरेको संख्या	०	

३.३ बाल विकासको अधिकार

यस उपसम्भाग अन्तर्गत बाल विकासको अधिकार भित्र बालबालिकाहरुले स्वच्छ र रमाइलो वातावरणमा असल शिक्षा आर्जनरऔपचारिक/अनौपचारिक, खेल मनोरञ्जन र आरम, जीवनपयोगी सिप तथा कला, स्वास्थ्य उपचार तथा आफुसंग सम्वन्धित क्षेत्रको सामान्य जानकारी, आमाबाबु दुवैको भरपुर माया ममतामा हुर्कन पाउनु, उचित मार्गदर्शन र राम्रो पारिवारिक वातावरण प्राप्त गर्नु बालबालिकाको विकाको अधिकार हुन ।

तालिका १२ : बाल विकास अधिकारका सूचकहरु

१	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरुले स्थानीय तहले तोकेको न्यूनतम् मापदण्ड पुरा गरेका हुनेछन् ।	तोकिएको मापदण्ड पुरा गरेका बालविकास केन्द्र	५२	
२	३ देखि ४ वर्ष उमेर पुगेका सबै बालबालिका प्रारम्भिक बालविकास कक्षामा भर्ना भै टिकाउदर सतप्रतिशत रहेको हुनेछ । (फरक क्षमता भएका बालबालिकाको हकमा विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने)	३ देखि ४ वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाको संख्या		
		३ देखि ४ वर्ष उमेर पुगेका बालविकास केन्द्रमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको संख्या	७४२	
३	५ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका सतप्रतिशत बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा (१ देखि कक्षा ८ सम्म) पुरा गरेका हुनेछन् ।	५ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको संख्या		
		कक्षा १ देखि ८ सम्म अध्ययन गर्ने ५ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको संख्या	४९५७	
४	प्रत्येक विद्यालयमा पानिको सुविधा सहित छात्र छात्रा को लागि अलग अलग शौचालयको व्यवस्था भै यसको प्रयोग भएको हुनेछ ।	पालिकामा भएका विद्यालयको संख्या	४५	
		पानीको सुविधा सहित अलग अलग छात्र छात्राको लागि शौचालयको व्यवस्था भएका विद्यालय संख्या	१४	
५	प्रत्येक विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलाप सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन भएको हुनेछ ।	अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने विद्यालय संख्या	४५	
६	सरसफाईयुक्त विद्यालय कायम गर्न सबै विद्यालयले कुहिने र नकुहिने फोहोर अलग अलग विर्सजन गर्ने व्यवस्था गरेका हुनेछन् ।	विद्यालयमा कुहिने फोहोर व्यवस्थापन गर्ने विद्यालय संख्या	२३	
		विद्यालयमा नकुहिने फोहोर व्यवस्थापन गर्ने विद्यालय संख्या	१८	

३.४ बाल सहभागिताको अधिकार

यस उपसम्भाग भित्र बालबालिकासँग सरोकार राख्ने वा प्रभाव पार्ने सवै विषयहरुमा वालवालिकाहरुको विचार र भावनाको कदर वाल सहभागिताको अधिकार हो । यस अधिकार अन्तरगत वालवालिकाहरुले आफ्नो विचार राख्न पाउनु र सो विचारको उचित कदर तथा मान्यता पाउनु, निर्णय प्रक्रियामा भाग लिन पाउनु, विभिन्न सभा सम्मेलनमा, समाजको हित हुने सामाजिक

कार्य तथा साँस्कृतिक गतिविधिमा भाग लिन पाउने, आस्था अनुसारको धर्ममा संलग्न हुन पाउने, सवै कुराको जानकारी तथा सूचना पाउने र अभिव्यक्त गर्ने, संघसंस्था खोल्ने तथा सहभागी हुने बालबालिकाको विचार र भावनाको सम्मान गरिनु पर्दछ ।

१२ देखि १८ वर्षका बालबालिकाले बालबालिका सम्वन्धी योजना तथा निर्णय प्रक्रियमा सहभागि हुन पाउनु बालबालिकाको बाल विकासका अधिकारहरु हुन

तालिका १३ : बाल सहभागिताका सूचकहरु

क स	सूचक	मापनयोग्य सूचक	आ.व.२०७६/२०७७ को प्रगति प्रतिशत/संख्या	२०७७/०७८ को प्रगति प्रतिशत/संख्या
१	गाँउपालिका तथा वडा तहमा समावेसी आधारमा बाल संजाल गठन भई क्रियाशील (न्यूनतम् वार्षिक ३ वटा वैठक, ३ वटा कार्यक्रम संचालन) रहेका हुनेछन् ।	बालसञ्जालको संख्या	९	
		बार्षिक ३ वटा बैठक र ३ वटा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने बालसञ्जाल	४	
२	५ कक्षा भन्दा माथि अध्ययन अध्यापन हुने विद्यालयका व्यवस्थापन समितिमा बालक्लवको प्रतिनिधित्व रहनेछ ।	कक्षा ५ भन्दा माथी अध्यापन गरिने विद्यालय संख्या	१७	
		बालक्लवको प्रतिनिधित्व भएका विद्यालय संख्या	१७	
३	स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिमा बाल क्लव/संजालको प्रतिनिधित्व रहनेछ ।	पालिकामा भएका स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति	१०	
		स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिमा बालबालिकाको प्रतिनिधित्वको संख्या	३	
४	स्थानीय तहमा रहेका बालबालिका सम्बन्धि सरोकारका संरचना/समितिहरुमा १२ देखि १८ वर्षका बालबालिकाको संस्थागत सहभागिता सुनिश्चित गरिएको हुनेछ ।	स्थानीय तहका संरचनाको संख्या	३४	
		स्थानीय तहका संरचनामा बालबालिकाको सहभागीताको संख्या	२४	
५	बालभेलावाट माग भै आएका योजनाहरु स्थानीय तहको योजनामा समावेश भएका हुनेछन् ।	बाल भेलाबाट माग भै आएका योजनाको संख्या	२५१	
		स्थानीय तहको योजनामा समावेश गरिएका योजना संख्या	६७	
६	वडा र स्थानीय तहले उत्कृष्ट कार्य गर्ने बाल क्लव/संजाल लाई वार्षिक रुपमा सम्मान र पुरस्कृत गरेका हुनेछन् ।	पालिकामा रहेका बालक्लव संजालको संख्या	४६	
		सम्मान वा पुरस्कृत गरिएका बालक्लव सञ्जालको संख्या	०	

तालिका १४: संस्थागत विकास सम्बन्धिका सूचकहरु

क्र	सूचक	मापनयोग्य सूचक	आ.व.२०७६/२०७७ को प्रगति प्रतिशत/संख्या	२०७७/०७८ को प्रगति प्रतिशत/संख्या
१	गाउँपालिका तथा वडा तहमा बालमैत्री स्थानीय शासन समितिहरु गठन भै क्रियाशिल रहेका हुनेछन् ।	पालिकामा गठन गरिएका बालमैत्री स्थानीय शासन समितिको संख्या	८	
		बार्षिक कम्तिमा ३ पटक नियमित बैठक बस्ने बालअधिकार समितिको संख्या	८	
२	स्थानीय तहहरुले आफ्नो लागि बालमैत्री आचार संहिता र नीति नियम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएका हुनेछन् ।	बालमैत्री आचारसंहिता तयार गरी कार्यान्यवन गर्ने	तयार गरिएको छ ।	
		बालमैत्री विनियम, निर्देशिका, वा कार्यविधि तयार गरी कार्यान्यवन गर्ने	तयार गरि कार्यान्वयन गरिएको छ ।	
३	गाउँपालिका र प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक बाल उद्यान सहितको बालमैत्री सिकाई स्रोत केन्द्र संचालनमा रहेको हुनेछ ।	सञ्चालनमा रहेका बाल उद्यान सहितको बालमैत्री सिकाई स्रोत केन्द्रको संख्या	०	
४	बालबालिकाको वस्तुगत विवरण (प्रोफाइल) को आधारमा स्थानीय तहको विकास योजना निर्माण र बालबालिकाको लागि लगानी योजना तर्जुमा भै कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।	बालबालिकाको वस्तुगत विवरण बार्षिक प्रतिवेदन र लगानी योजना तयार	तयार गरेको छ	
५	स्थानीय तहमा बालबालिका सम्बन्धी स्थितीपत्र तयारी तथा प्रकाशन र अद्यावधिक भएको हुनेछ ।	स्थितीपत्रको तयारी तथा अद्यावधिक	भएको छ	
६	स्थानीय तहमा रहेका प्रहरी (कार्यालय) चौकीहरुमा बालमैत्री कक्ष वा बालमैत्री सम्पर्क ईकाई रहेको हुनेछ ।	स्थानीय तहमा भएका प्रहरी कार्यालयको संख्या	३	
		बालमैत्री कक्ष वा बालमैत्री सम्पर्क ईकाई भएका प्रहरी कार्यालय	०	
७	गाउँकार्यपालिका/वडा कार्यालय र प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थामा एक बालमैत्री कक्ष रहेको हुनेछ ।	बालमैत्री कक्ष भएको वडा कार्यालयको संख्या	१	
		बालमैत्री कक्षा रहेको स्वास्थ्य संस्थाको संख्या	०	

तालिका १५ : बाल सहभागिता सम्बन्धी विवरण २०७७

क्र.सं.	निकाय	बालसहभागिता		
		बालक	बालिका	जम्मा
१	विद्यालय व्यवस्थापन समिति	१२	१२	२४
२	वडास्तरीय बालअधिकार समिति	६	४	१०
३	पालिका स्तरिय सरसफाई समन्वय समिति	०	०	०
४	स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति	२	२	४
५	स्थानीय बालअधिकार समिति			०
६	बालक्लव	५६८	४६५	१०३३
७	स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रिया	१		१
	जम्मा	५८९	४८३	१०७२

स्रोत : सर्वेक्षण २०७६

यस पालिकामा रहेका करिव ८ हजार बालबिालका मध्ये विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा २४, वडास्तरीय बालअधिकार समितिमा १०, स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिमा ४, बालक्लवमा १०३३ र स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रियामा १ जना बालक सहभागी हुने गरेका छन्। पालिकास्तरीय सरसफाई समन्वय समिति र स्थानीय बालअधिकार समितिमा बालबालिकाको सहभागीता हुने गरेको छैन। स्थानीय बालअधिकार समिति गठन गठन नभएका कारण बालबालिकाको सहभागीता नभएको हो भने स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रियामा पनि उल्लेखित रुपमा बालबालिकाको सहभागीता भएको देखिदैन।

भाग ४ : बालबालिका सम्बन्धी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको अवस्था

स्थाीय तहले बालबालिकाहरुको लागि स्थानीय विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्छ। स्थानीय विकास योजना अन्तर्गत आवधिक तथा बार्षिक योजनाहरु बालमैत्री छन् वा छैनन् र यस्ता योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बालबालिकाहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता छ छैन जस्ता विषयहरु समावेश गर्न आवश्यक हुन्छ। यसरी तर्जुमा गरिएका योजनाहरुको कार्यान्वयन अवस्था कस्तो छ, यसबाट बालबालिकाहरु कसरी लाभान्वित हुन्छन् र त्यसको उपलब्धिका साथै हुनसक्ने समस्याहरुको विषयमा विश्लेषण गर्नुपर्दछ। साथै त्यस्ता आयोजनाहरुको सूची तयार गरेको अवस्थामा बालमैत्री योजनाहरुको सुनिश्चित गर्न सकिन्छ।

४.२ बालबालिकाको लगानी योजना

(कार्यविधिको दफा २१ को खण्ड (घ) सँग सम्बन्धित

आ.व. २०७७/०७८ देखि २०७८/०७९सम्म

तालिका १६ : बालबालिकाको लगानी योजना

क्र. सं	लगानीको क्षेत्र क्रियाकलाप	बार्षिक लक्ष्य	कायक्रमको लागि आवश्यक पर्ने बजेट	बजेटका श्रोतहरु र प्राप्त हुने रकम रु			कै.
				स्थानीय सरकार	विकास साझेदार	जम्मा	
१	जोखिममा रहेका बालबालिकाको पहिचान	१२०	१५०००००	९०००००	६०००००	१५०००००	
२	बालविवाह मुक्त पालिका घोषणा गर्ने	१	१००००००	६०००००	४०००००	१००००००	
३	पूर्णखोप युक्त, पूर्ण सुत्केरी गाविस घोषणा गर्ने	१	१००००००	६०००००	४०००००	१००००००	
४	आमा समूहको बैठकमा पूर्ण स्तनपान बारे छलफल गर्ने	१२०	१२००००	१२००००		१२००००	
५	गर्भवती आमाहरुको स्वास्थ्य जाँचका लागि पहल गर्ने	६०	६००००	६००००		६००००	
६	प्रत्येक विद्यालयमा व्यवस्थित पुस्तकालय निर्माण गर्ने	३०	२५००००	१५००००	१०००००	२५००००	

क्र. सं	लगानीको क्षेत्र क्रियाकलाप	बार्षिक लक्ष्य	कायक्रमको लागि आवश्यक पर्ने बजेट	बजेटका श्रोतहरु र प्राप्त हुने रकम रु			कै.
				स्थानीय सरकार	विकास साझेदार	जम्मा	
७	अपाँगता तथा एच.आई.भी.संक्रमित बालबालिकालाई छात्रवृत्ति तथा आर्थिक सहयोग	२५	१००००००	६०००००	४०००००	१००००००	
८	गाउपालिकामा रहेका अनाथ बालबालिकालाई आर्थिक सहयोग	१४०	२५०००००	१५०००००	१००००००	२५०००००	
९	बालमैत्री शौचालय तथा धारा निर्माण	३०	५००००००	३००००००	२००००००	५००००००	
१०	बालसंजाल तथा बाल क्लवका पदाधिकारीलाई क्षमता अभिबृद्धि तालिम सञ्चालन	३५	५०००००	३०००००	२०००००	५०००००	
११	जन्मदर्ता अभियान	२४	१०००००	६००००	४००००	१०००००	
१२	बालमैत्री खेलमैदान निर्माण	४०	२५०००००	१५०००००	१००००००	२५०००००	
१३	बाल क्लवलाई खेलकुद सामाग्री सहयोग	३०	३०००००	१८००००	१२००००	३०००००	
१४	बाल संरक्षण तथा संवर्द्धन उप समिति र बाल सञ्जाल कार्यालय व्यवस्थापन	१६	२०००००	१२००००	८००००	२०००००	
१५	अति विपन्न परिवारका बालबालिकालाई उपचार कोषको स्थापना	८	५०००००	३०००००	२०००००	५०००००	

क्र. सं	लगानीको क्षेत्र क्रियाकलाप	बार्षिक लक्ष्य	कायक्रमको लागि आवश्यक पर्ने बजेट	बजेटका श्रोतहरु र प्राप्त हुने रकम रु			कै.
				स्थानीय सरकार	विकास साझेदार	जम्मा	
१६	बालमैत्री स्थानीय शासन पालिका घोषणा	८	२000000	१२00000	८00000	२000000	
१७	सकारात्मक अभिभावकत्व सम्बन्धि तालिम	२५	३00000	१८0000	१२0000	३00000	
१८	घरपरिवार तथा समुदायमा बालहिंसा न्यूनिकरण सम्बन्धि तालिम	२५	३00000	१८0000	१२0000	३00000	
१९	बालमैत्री कक्षा कोठा निर्माण	७0	२५00000	१५00000	१000000	२५00000	
२0	विद्यालय छाना मर्मत	२१	२५00000	१५00000	१000000	२५00000	
२१	बालमैत्री आचारसंहिता निर्माण	३0	३0000		३0000	३0000	
२२	बालविवाह न्यूनिकरणका लागि जनचेतनामूकल अभियान	३५	३५000		३५000	३५000	
	जम्मा		२४१९५000	१४५५0000	९६४५000	२४१९५000	

४.३ योजनाको अनुगमन तथा मूल्यााँकन

बालमैत्री विकास योजनाहरुको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि कुनै विशेष व्यवस्था गरिएको छ/छैन ? नियमित गरिने अनुगमन र मूल्याङ्कन पद्धतिलाई अवलम्वन गरिएको छ/छैन, यो स्थानीय निकायको अनुगमन पद्धतिमा समायोजन भएको छ/छैन भन्ने उल्लेख गर्नुपर्दछ। अनुगमनबाट देखिएका चुनौति सामना गर्न र समस्याहरु समाधान गर्न के-कस्ता पहल भए साथै मूल्याङ्कनले कस्तो परिणाम देखाएको छ यी विषयहरुलाई स्पष्ट पानर्द्र पर्दछ।
बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन प्रक्रिया स्थानीय सरकार सञ्चालनका सम्बन्धमा व्यवस्थागर्न बनेको ऐन २०७४ अनुरुप हुनेछ। स्थानीय तहमा बनेका ऐन, कानुनको आधारमा पनि बालमैत्री योजनाको अनुगमन गरिने छ। साथै स्थानीय तह, बालमैत्री स्थानीय शासन जिल्ला समिति, जिल्लास्तरीय सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन उपसमिति एवं विषयगत कार्यालयहरुले नियमित रुपमा कार्यक्रमको अनुगमन गरी सोको प्रतिवेदन सम्बन्धित स्थानीय निकाय समक्ष पेश गर्नेछन्। कार्यक्रमको अनुगमन फारमको नमुना अनुसुची ६ मा दिईएको छ। यस्तो प्रतिवेदन उपर स्थानीय तहले आवश्यक सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिन सक्नेछ। बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी जिल्लामा भए गरेका कार्यक्रमहरुको जिल्ला समन्वय समितिमा चौमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक समीक्षा समेत गर्नुपर्दछ।

योजनाको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन
गाउपालिकाले गर्ने अनुगमन सम्बन्धी फारमको ढांचा

तालिका : १७ : योजनाको अनुगमन तथा मूल्याकन

क्र.स.	पालिका नं र समुदाय	कार्यक्रमको विवरण	स्वीकृत बजेट (रु.)	हाल सम्मको खर्च (रु.)	स्थानीय समूह तथा बाल क्लवको लगानी	लाभान्वित बालबालिका तथा बालक्लव/समूह संख्या			उपलब्धि (गुणात्मक तथा संख्यात्मक)	कै.
						बालक	बालिका	जम्मा		
१										
२										
३										

४.४ साझेदार तथा सहयोगी संस्थाहरुको भुमिका

तालिका १८ : साझेदार तथा सहयोगी संस्थाहरुको भूमिका

सहयोगी संस्था	सहयोगी संस्था वा कार्यालयको भूमिका
जिल्ला प्रशासन कार्यालय	• जिल्ला बाल कल्याण समिति मार्फत बालबालिकाको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा बालहितमा नीति निर्माण गर्ने कार्यान्वयन गराउने । • राज्यद्वारा तयार नीति निर्माणलाई कार्यान्वयनमा पहल गर्ने । • नागरिकता तथा परिचयपत्र दिने । • अर्धन्यायिक सेवा दिने । • शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने ।
जिल्ला समन्वय समिति र गाउपालिका	• बालबालिकाको क्षेत्रमा बजेट छुट्टयाउने । • योजना तर्जुमा गर्ने । • बालबालिकाको तथ्याङ्क संकलन गर्ने । • राज्यले व्यवस्था गरे अनुसारको सामाजिक, सुरक्षा भत्ता लगायत व्यवस्था गर्ने • स्थानीय तहमा बालमैत्री योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन/पहल गर्ने । • जिल्लास्तरीय/गाउँ स्तरीय नीति नियम बनाउने
जिल्ला प्रहरी कार्यालय	• महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रको प्रभावकारी संचालन , • बाल दुर्व्यवहारका घटनाहरुको दर्ता तथा अभिलेखीकरण । • दुरुपयोगका घटनाहरुको संरक्षण गर्ने/उद्धार गर्ने । • बालमैत्री छानविन तथा अपराध अनुसन्धान ।
जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	• बालबालिकाहरुको लागि नियमित खोप • प्राथमिक उपचारको सामग्री वितरण • मातृ शिशु स्याहार तथा पौष्टिक आहार सम्बन्धी जनचेतना मूलक कार्यक्रम • सुरक्षित खानेपानी तथा सरपसफाईबारे जनचेतना • बालबालिकाहरुको स्वास्थ्य परिक्षण, तथ्यांक संकलन

बालक्लब सञ्जाल	• बालक्लब गठन तथा परिचालन • बालमैत्री योजना निर्माण • सचेतना तथा अतिरिक्त कियाकलाप • समन्वय/ सहकार्य • अनुगमन र मूल्यांकन
जिल्ला अदालत बार एशोसिएसन	• कानुनी सहयोग परामर्श । • वकालत पैरवी ।
पत्रकार महासंघ	• बालबालिका सम्बन्धी सामग्रीहरु प्रचारप्रसार । • बाल पत्रकारिता । • बालअधिकार उलंघनहरुको संकलन तथा वितरण
शिक्षक संघ/संगठन	• विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण निर्माणमा सहयोग गर्ने । • विद्यालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालयसंग समन्वय गर्ने । • बालअधिकारको वकालत
अभिभावक संघ	• परिवार, समुदाय र विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण सृजनाका लागि सहयोग , सचेतना र सहकार्य । • समन्वय र सहकार्य
उद्योग वाणिज्य संघ	• कलकारखानामा श्रमिकको रुपमा प्रयोग नहुने । • स्टेशनरी सामग्रीहरु सर्वसुलभ रुपमा उपलब्ध गराउनुपर्ने । • बाल संरक्षणका गतिविधिमा सहयोग ।
यातायात	• खलासीको रुपमा लगाउन नहुने । • रिक्सा चलाउन दिन नहुने। • भाडामा छुट हुनुपर्ने । • विद्यालय क्षेत्रमा हर्न सीमित हुनुपर्ने । • गाडिको गती सीमित हुनु पर्ने ।

होटल	● श्रम शोषण गर्न नहुने । ● अति विपन्न बालबालिकालाई श्रम गरे वापत स्कुल पठाई पढाई दिने । ● धेरै समय सम्म काममा प्रयोग गर्न नहुने, बीच बीचमा आराम गर्ने समय उपलब्ध गराउनुपर्ने । ● पारिश्रमिक समान गर्नुपर्ने ।
मजदुर संघ	● स्कुल पढाउने सोचको विकास गर्नुपर्ने । ● श्रमशोषण गर्न नहुने । ● मजदुरको रुपमा काममा लगाउन नहुने । ● बालबालिका प्रति सचेत एवं संवेदनशिल हुनुपर्ने ।
गैरसरकारी संघसंस्थाहरु	● विभिन्न कार्यक्रम/परियोजनाहरु ● शिक्षा सम्बन्धि, स्वास्थ्य पुनःस्थापना/संरक्षण/उद्धार । ● अन्य सरोकार संस्था/ल्इक संग सहकार्य तथा समन्वय गर्ने । ● बाल अधिकारका सम्बन्धमा सचेतता । ● बालक्लबहरु बनाउने र सहयोग गर्ने । ● नागरिक समाज संग सहकार्यमा काम गर्ने । ● क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी क्रियाकलापहरु ।

भाग ५ : बालबालिका सम्बन्धी भएका कार्यहरूको उपलब्धी

५.१ दिगो विकास लक्ष्य र बालबालिका

दिगो विकास लक्ष्य एउटा सहसिक र विश्वव्यापी सम्झौता हो जसले सन् २०३० सम्ममा सबै प्रकारका गरिबीको उन्मूलन गरी मानव, पृथ्वी र समृद्धिको लागि एक समान, न्यायपूर्ण र सुरक्षित विश्व निर्माण गर्ने परिकल्पना गर्दछ ।

दिगो विकासका १७ लक्ष्य तथा १६९ सहायक लक्ष्यहरु दिगो विकासका लागि एजेण्डा २०४० को एउटा भाग हो, जुन संयुक्त राष्ट्रसंघका १९३ सदस्य राष्ट्रहरु सम्मिलित सेप्टेम्बर २०१५ को ऐतिहासिक राष्ट्रसंघीय साधारण सभाको शिखर सम्मेलनले पारित गरेर जनवरी १, २०१६ देखि लागु गरेको छ । विश्वभरका राष्ट्रिय सरकारहरु तथा लाखौं नागरिकहरुलाई एउटै थलोमा ल्याई यी महत्वकाँक्षी कार्यसूचीमा व्यापक छलफल र परामर्श गरी यी दिगो विकास लक्ष्यहरु तय गरिका हुन । दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरु मध्ये केही सूचकहरु बाल बचाउ, बालसंरक्षण र बाल विकाससँग सम्बन्धित छन् । ती सूचकहरुको प्राप्ति के कति रुपमा भएको छ भनी तल प्रस्तुत गरिएकोछ ।

तालिका १९ : दिगो विकास लक्ष्य

क्र.सं	दिगो विकास लक्ष्य	पालिकाको उपलब्धी	कै.
१.	**लक्ष्य १.२** : सन २०३० राष्ट्रिय परिभाषा अनुसार गरिबी र यसका सबै आयाममा बाँचिरहेका पुरुष, महिला तथा सबै उमेरका बालबालिकाहरुको अनुपात कम्तीमा आधाले घटाउने ।	अति जोखिममा परेका बालबालिका ६९० जना रहेका छन् ।	
२.	**लक्ष्य २.१** : सन २०३० सम्मा भोकमरीको अन्त्य गर्ने तथा सबै नागरिक खासगरी शिशु लगायत गरिब र जोखिमपूर्ण स्थितीमा रहेकाहरुलाई वर्षभरि नै सुरक्षित, पोष्टिक र पर्याप्त खाद्यको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	पर्याप्त पौष्टिक तत्व प्राप्त गर्ने बालबालिकाको ३३८	
३.	**लक्ष्य २.२** : सन २०३० सम्ममा सबैखाले कुपोषणको अन्त्य गर्ने र २०२५ सम्म ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरुमा तौल कम हुने र दुब्लो पातलो हुने जस्ता रोगसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने तथा किशोरी, गर्भवती र सुत्केरी महिला र वृद्धवृद्धाहरुको पोषणसम्बन्धी आवश्यकता सम्बोधन गर्ने ।	कुपोषित बालबालिकको संख्या छैन्	
४.	**लक्ष्य ३.१** : सन २०३० सम्ममा विश्वव्यापी मातृ मृत्युदर लाई हरेक १००,००० जीवित जन्ममा ७० भन्दा तल झार्ने ।	हालको मातृ मृत्युदर छैन्	

५.	**लक्ष्य ३.२ :** सन २०३० सम्ममा ५ वर्ष मुनिका रक्षागर्न सकिने नवजात शिशु तथा बाल मृत्युको अन्त्य गर्ने । सबै देशले प्रतिहजार जीवित जन्ममा नवजात शिशु मृत्युलाई कम्तीमा १२ र ५ वर्ष भन्दा मुनिका बालमृत्यु दरलाई कम्तीमा २५ मा सिमित राख्ने ।	यस पालिकामा बालमृत्युदर छैन् ।	
६.	**लक्ष्य ३.३ :** सन २०३० सम्ममा एड्स, क्षयरोग, मलेरिया तथा अरु उपेक्षित उष्णदेशीय रोग सम्बन्धी महामारीको अन्त्य गर्ने र हेपाटाईटिस, पानीबाट सर्ने रोगहरु तथा अन्य सरुवा रोगहरुको नियन्त्रण गर्ने ।	बालबालिकामा लाग्ने विभिन्न खाले रोगहरुमा न्यूनिकरण भएको छ ।	
७.	**लक्ष्य ४.१ :** सन २०३० सम्ममा सान्दर्भिक र प्रभावकारी सिकाइका उपलब्धिहरु हासिल हुने गरी सबै बालबालिकाले नि: शुल्क, समतामूलक र गुणस्तरीय प्राथमिक र माध्यामिक शिक्षा पुरा गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	आधारभूत शिक्षा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको प्रतिशत ६७ प्रतिशत	
८.	**लक्ष्य ४.२ :** सन २०३० सम्ममा प्राथमिक शिक्षा हासिल गर्न तत्पर होऊन भन्नका लागि गुणस्तरीय बाल विकास, स्याहार र पूर्व प्राथमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चि गर्ने ।	शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच पुगेको छ ।	
९.	**लक्ष्य ५.१ :** महिला, किशोरी र बालिकाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभावको अन्त्य गर्ने ।	स्थानीयस्तरमा बालबालिकामाथि हुने सबै प्रकारका विभेद हटेका छन् ।	
१०.	**लक्ष्य ५.२ :** मानव बेचविखन र यौन लगायत अन्य शोषण सहित सार्वजनिक र निजी क्षेत्रमा महिला, बालिका र किशोरीमाथि हुने सबै प्रकारका हिंसाको अन्त्य गर्ने	बालबालिकामाथी हुने हिंसामा कमी आएको छ ।	
११.	**लक्ष्य ३ :** बालविवाह, कलिलो उमेरमा गरिने विवाह, जबर्जस्ती विवाह तथा अन्य घातक प्रचलनहरुको उन्मूलन गर्ने ।	अहिले स्थानीय तहमा बालविवाह हुने क्रम घट्दो छ ।	
१२.	**५ ग :** लैङ्गिक समानताको प्रवर्द्धन तथा सबै तहमा महिला, किशोरी र बालिकाको सशक्तिकरणका लागि प्रभावकारी नीति तथा अवलम्बन गर्न सकिने कानून तर्जुमा गर्ने ।	बालबालिकामैत्री स्थानीय ऐन, नियम, कार्यविधिहरु बन्ने क्रममा रहेका छन् ।	
१३.	**लक्ष्य ११.७** सन २०३० सम्ममा विशेष गरी महिला, बालबालिका, वृद्धवृद्धा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु लगायत सबैको लागि सुरक्षित, समावेशी र पहुँचयोग्य, हरित तथा सार्वजनिक खुल्ला ठाउहरुको पहुँच सर्वसुलभ गर्ने ।	विद्यालयमा बालबालिकाको लागि खेलमैदान पर्याप्त रहेका छन् ।	

५.२ बाल शिक्षा

तालिका २० : महिला तथा बालबालिकाको साक्षरता विवरण

उमेर समूह	वडा नं								जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	
५ - १२ वर्ष	३९१	५५६	४२८	४७	४७४	५०२	३५९	४०७	३१६४
१३ - १६ वर्ष	३३३	२४६	३००	२०	३२६	३६९	२३९	१५८	१९९१
१७ - ६० वर्ष	११५३	११७५	११०२	६३१	११५६	११९२	५७४	५४२	७५२५
६०वर्षभन्दा माथि	८५	८५	१११	३०	७७	१३१	६७	३५	६२१
जम्मा	१९६२	२०६२	१९४१	७२८	२०३३	२१९४	१२३९	११४२	१३३०१

लेखपढ गर्न सक्ने ५ देखि १२ वर्ष उमेर समूहका बालिका ३ हजार १ सय ६४, १३ देखि १६ वर्ष उमेर समूहका १ हजार ९ सय ९१, १७ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका ७ हजार ५ सय २५ र ६० वर्ष भन्दा माथीका ६ सय २१ जना लेखपढ् गर्न सक्ने देखिन्छन

तालिका २० : लेखपढ गर्न नसक्ने/ निरक्षर

उमेर समूह	वडागत रुपमा लेखपढ गर्न नसक्ने/ निरक्षर								जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	
५ - १२ वर्ष	११	४	६	२१	९	३	१०	११	७५
१३ - १६ वर्ष	६	०	१	११	६	१	१	०	२६
१७ - ६० वर्ष	२२	३२	२५	१६	३५	२४	३८	२९	२२१
६०वर्षभन्दा माथि	१७	११	१९	२२	१६	२४	२१	२८	१५८
जम्मा	५६	४७	५१	७०	६६	५२	७०	६८	४८०

लेखपढ गर्न सक्ने ५ देखि १२ वर्ष उमेर समूहका बालिका ७५, १३ देखि १६ वर्ष उमेर समूहका २६, १७ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका २२१ र ६० वर्ष भन्दा माथीका १५८ जना लेखपढ् गर्न सक्ने देखिन्छन ।

तालिका २२ : तह अनुसारको शैक्षिक अवस्था

शैक्षिक योग्यता	वडा नं/उमेर समूह	१	२	३	४	५	६	७	८	जम्मा
एस.एल.सी वा सो सरह पास गरेको संख्या	१३ - १६ वर्ष	१४	३०	३४	४४	३२	१०	३०	६४	२५८
	१७ - ६० वर्ष	४४	१४०	२४९	६३७	३४१	२६२	२६४	२९१	२२२८
	६० वर्षभन्दा माथि	१	२	१५	१२	६	४	१३	१०	६३
प्रविणता प्रमाण पत्र, इन्टरमिडियट १०+२ वा सो सरह उत्तीर्ण गरेक	१३ - १६ वर्ष	२	१२	१४	१३	१६	६	४	३०	९७
	१७ - ६० वर्ष	५३	१२५	२४६	३९०	२०६	२१८	१८५	२२३	१६४६
	६० वर्षभन्दा माथि	०	२	६	२	६	०	३	१	२०
स्नातक (बि.ए. वा सो सरह) तह पास गरेका	१३ - १६ वर्ष	०	०	०	१	५	०	०	३	९
	१७ - ६० वर्ष	१०	१८	३२	८५	६०	२३	२३	१००	३५१
	६० वर्षभन्दा माथि	१	०	०	२	१	०	०	१	५
स्नातकोत्तर एम. ए. वा सो सरह) तह पास गरेका	१७ - ६० वर्ष	२	३	८	१७	५	४	७	३४	८०
	६० वर्षभन्दा माथि	१	०	०	१	१	३	०	३	९
विद्यावारिधी (पी.एच.डी) हासिल गरेका	१७- ६० वर्ष	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	६० वष भन्दा मथि	0	0	0	0	0	0	0	0	०

यस पालिकामा एस.एल.सी वा सो सरह को पढाई पुरा गरेका १३ देखि १६ वर्ष उमेर समूहका २५८, १७ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका २२२८ र ६० वर्ष भन्दा माथीका ६३ जना रहेका छन् भने प्रविणता प्रमाण पत्र तह पुरा गरेका १६ देखि १६ वर्ष उमेर समूहका ९७, १७ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका १६४६ र ६० वर्ष भन्दा माथीका २० जना रहेका छन् । स्नातक तह वा सो सरह उर्तिण गरेका १३ देखि १६ वर्ष उमेर समूहका ९ जना, १७ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका ३५१ जना र ६० वर्ष भन्दा माथीका ५ जना रहेका छन् भने स्नातकोत्तर वा सो सरह पास गरेका १७ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका ८० जना र ६० वर्ष भन्दा माथीका ९ जना रहेका छन् । यस पालिकामा विद्यावारिधी गरेका कोहि भेटिएका छैनन् ।

तालिका २३ : शैक्षिक संस्थाहरुको विवरण

विद्यालयको तह	वडामा सञ्चालन भएका विद्यालय संख्या								जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	
कक्षा १ देखि ३ चलेका विद्यालय			१	२	३		२	१	९
कक्षा १ देखि ५ सञ्चालन भएका विद्यालय	३	४	१	१	२	५	२	१	१९
कक्षा १ देखि ७ सञ्चालन भएका विद्यालय					१				१
कक्षा १ देखि ८ सञ्चालन भएका विद्यालय	१			१			१		३
कक्षा १ देखि १० चलेका विद्यालय	१	१	२		१	१		१	७
कक्षा १ देखि १२ चलेका विद्यालय			१	१	१	१	१	१	६
जम्मा	५	५	५	५	८	७	६	४	४५

५.3 विद्यालयमा अध्ययनरत छात्रछात्राको विवरण

तालिका २४: विद्यालयमा अध्ययनरत छात्राछात्रहरुको विवरण

जातजाती	जातजातीगत रुपमा बालबालिकाको विवरण								जम्मा संख्या
	१	२	३	४	५	६	७	८	
दलित बालबालिका	२१३	४२१	३९८	१४८	२९५	२६०	५६	८१	१८७२
जनजाति बालबालिका	९६	४	२१५	१२७	१४४	६	७०	२	६६४
अन्य बालबालिका	२७७	३४४	४८८	४१८	४३०	५०२	४१४	६२५	३४९८
जम्मा बालबालिकाको संख्या	५८६	७६९	११०१	६९३	८६९	७६८	५४०	७०८	६०३४

घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ का अनुसार यसपालिकामा ३ देखि ५ वर्षमुनिका १४७७बालबालिका मध्ये ८२३ जना बालबालिका मात्रै बालविकास केन्द्र जाने गरेका छन् । जसमा ४१३ बालिका र ४१० बालक रहेका छन् । आफ्नो समुदायमा केन्द्र नभएका कारण झण्डै ४४ प्रतिशत ३

देखि ५ वर्ष मुनिका बालबालिका अहिले पनि बालविकास केन्द्र बाहिर रहेको तथ्याँकले जनाउछ। छरिएर रहेको बस्ति र बालविकास केन्द्र अपायक पर्ने भएकाले बालबालिका सानो उमेरमा अध्ययनबाट बञ्चित भएको देखिन्छ। बालविकास केन्द्र अनुसार बालबालिकाको संख्या तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २५: प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र वा पूर्व प्राथमिक विद्यालयको विवरण

छात्र छात्रा	बालविकास केन्द्रमा अध्ययनरत बालबालिका								जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	
छात्रा	३९	७०	५६	३९	४०	८१	४२	४६	४१३
छात्र	३४	६९	६५	४७	४५	६६	४७	३७	४१०

तालिका २६ : विद्यालयमा खानेपानी तथा शौचालयको व्यवस्था

क्र.सं	विद्यालयको नाम	ठेगाना	खानेपानी	शौचालय	विद्यार्थी संख्या	
					छात्र	छात्रा
१	भगवती आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	१३४	१२०
२	बराहस्थान आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	२०	१८
३	कालिका आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	१७	१३
४	नवदुर्गा आधारभ्रत विद्यालय	१	छ	छ	३०	२८
५	शारदा आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	१०२	१०४
६	भवती प्राथमिक विद्यालय	२	छ	छ	१९	२३
७	भैरव आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	६४	६१
८	बि.पि.आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	४६	६६
९	दुर्गादेवी आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	६६	५३
१०	महादेव आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	१९१	१८०
११	दुर्गादेवी माध्यामिक विद्यालय	३	छ	छ	१४८	१४९
१२	जनता आधारभूत विद्यालय	३	छ	छ	२०	२१

क्र.सं	विद्यालयको नाम	ठेगाना	खानेपानी	शौचालय	विद्यार्थी संख्या	
					छात्र	छात्रा
१३	नेपाल राष्ट्रिय आधारभूत विद्यालय	३	छ	छ	३२	१८
१४	सरस्वती माध्यामिक विद्यालय	३	छ	छ	२०७	१६९
१५	शान्ति माध्यामिक विद्यालय	३	छ	छ	१७५	१६२
१६	बालकल्याण प्राथमिक विद्यालय	४	छ	छ	५०	६८
१७	बुद्ध आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	६	१५
१८	लक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	९	१६
१९	लक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	१३८	१६५
२०	नेपाल राष्ट्रिय आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	११७	१०९
२१	भवती प्राथमिक विद्यालय	५	छ	छ	६	१०
२२	भगवती आधारभूत विद्यालय	५	छ	छ	१३	४
२३	दुर्गादेवी आधारभूत विद्यालय	५	छ	छ	५२	३९
२४	गुराँस प्राथमिक विद्यालय	५	छ	छ	३०	२४
२५	कृष्णा आधारभूत विद्यालय	५	छ	छ	१५४	१३४
२६	पार्वती माध्यामिक विद्यालय	५	छ	छ	१८१	१५६
२७	सरस्वती प्रथामिक विद्यालय	५	छ	छ	२३	२३
२८	सिद्धमालिका प्राथमिक विद्यालय	५	छ	छ	१२	८
२९	आदर्श आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	३३	४५
३०	जनकल्याण आधारभत विद्यालय	६	छ	छ	९	७
३१	जनसहयोग आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	२१	३०

क्र.सं	विद्यालयको नाम	ठेगाना	खानेपानी	शौचालय	विद्यार्थी संख्या	
					छात्र	छात्रा
३२	जयजनता माध्यामिक विद्यालय	६	छ	छ	९९	१११
३३	कृष्णा आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	५१	३४
३४	नवदुर्गा आधारभ्रत विद्यालय	६	छ	छ	३४	३२
३५	नेपाल राष्ट्रिय आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	१४०	१२२
३६	नेपाल राष्ट्रिय माध्यामिक विद्यालय	६	छ	छ	२०	१९
३७	चण्डेश्वरी माध्यामिक विद्यालय	७	छ	छ	४५	७७
३८	लक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	७	छ	छ	७	१७
३९	महालक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	७	छ	छ	१३	१५
४०	पार्वती माध्यामिक विद्यालय	७	छ	छ	३०	२४
४१	सरस्वती आधारभूत विद्यालय	७	छ	छ	१३४	१३९
४२	शान्ति माध्यामिक विद्यालय	७	छ	छ	१५	१०
४३	जनसहयोग आधारभूत विद्यालय	८	छ	छ	१५१	१४५
४४	कालिका माध्यामिक विद्यालय	८	छ	छ	१५६	१५२
४५	मालिका माध्यामिक विद्यालय	८	छ	छ	४३	३६
४६	शिव आधारभूत विद्यालय	८	छ	छ	३०६३	२९७१

५.४ बाल समूह वा बाल क्लव

बाल समूह वा बाल क्लव भन्नाले स्थानीय तहमा सूचीकृत भएका १८ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाको संगठनलाई जनाउछ। बालबालिकाको संगठन स्वतन्त्रतालाई मुलभूत रुपमा बालबालिकाको नागरिक अधिकार र हैसियत तथा त्यस हैसियतबाट सिर्जित उनीहरुको सहभागिताको अधिकारसँग सम्बन्धित गरेर हेरिएको हुन्छ। बालबालिकाको संगठन स्वतन्त्रता निरपेक्ष अभ्यास नभई यसले बालबालिकाको जीवन, राज्य र समाजसँग उनीहरुको सम्बन्ध र अन्तर्क्रियालाई प्रभावित पार्ने स्वस्फूर्त, सचेत, जिम्मेवार र संगठित पहलका रुपमा

हेरीनुपर्दछ। बालबालिका सम्वन्धी ऐन २०७५ले बाल सहभागितालाइ सुनिश्चितामको व्यवसथा गरेको छ भने नेपाल सरकारको बालबालिका सम्बन्धी नीति, २०६९ ले बालसहभागितालाई प्रबर्द्धन गर्ने र बालक्लवहरुको निर्माण र संगठित सहभागितालाई प्रभावकारी ढंगले व्यवस्थापन गर्ने नीति लिएको छ। पछिल्ला वर्षहरुमा बालक्लवहरु स्थानीय तहमा आवद्धता लिनुपर्ने व्यवस्था पनि लागू गरिएको छ।

यस पालिकामा ३६ वटा विद्यालयस्तरीय बालक्लव, १ वटा समुदायस्तरीय, ९ वटा वडा बालसञ्जाल र एउटा पालिकास्तरीय सञ्जाल रहेका छन्। जसमा १०३३ बालबालिका आवद्ध भएको देखिन्छ।

तालिका २७ : जात जातिगत अनुसार बाल क्लवमा बालबालिकाको सहभागिता

जातजातिगत विवरण	बालक्लममा जातजातिगत सहभागीता									जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	पालिकास्तरीय बालसञ्जाल	
बालक	५९	४१	८३	४३	३६	१८१	४२	६५	१८	५६८
बालिका	६१	४१	५०	४३	३०	१३५	३४	५८	१३	४६५
दलित	४८	३३	३८	८	२३	८२	८	२३	५	२६८
जनजाति	२०	२	१५	१२	६	२३	१२	६	२	९८
अन्य	५२	४७	८०	६६	३७	२११	५६	९४	२४	६६७
जम्मा	१२०	८२	१३३	८६	६६	३१६	७६	१२३	३१	१०३३

यस पालिकामा रहेका ४६ वटा बालक्लव मध्ये बालक ५६८, बालिका ४६५, दलित २६८, जनजाति ९८ र अन्य ६६७ जना बालबालिकाको सहभागीता रहेको छ।

५.५ बाल स्वास्थ्य

तालिका २८ : एक वर्ष भित्र खोप लगाउने बालबालिकाको विवरण

खोप/वडा नं	१	२	३	४	५	६	७	८	जम्मा
बि.सि.जी. (BCG) लगाएको संख्या	५४	८३	५२	७०	६९	५४	४६	८१	५०९
डि.पि.टि १ (DPT1) लगाएको संख्या	५५	८०	४५	६३	५८	४७	३९	७७	४६४
डि.पि.टि २ लगाएको संख्या	५७	७८	३७	५२	४४	३८	३३	७६	४१५
डि.पि.टि ३ लगाएको संख्या	५३	६८	३१	२१	३८	२७	२७	६३	३२८
दादुरा/रुबेला बिरुद्धको खोप लगाएको संख्या हेपटाईटिस वी बिरुद्धको खोप लगाएको संख्या	४०	४४	२१	८	३३	१६	१७	४४	२२३
जम्मा	२६०	३५५	१८९	२१८	२४७	१८८	१६९	३४९	१९३९

यसपालिकाका अधिकाँस १ वर्षमुनिका बालबालिकाले सबै खोपहरु प्राप्त गर्ने गरेका छन् । विगत एक वर्षमा एक वर्षमुनिका ५०९ बालबालिकाले बि.सि.जी, ४६४ जनाले डि.पि.टि १, ४१५ बालबालिकाले डि.पि.टि २, ३२८ बालबालिकाले डि.पि.टी ३ र २२३ बालबालिकाले दादुरा रुबेला बिरुद्धको खोप लगाएका छन् ।

५.६ खानेपानी तथा सरसफाई

यस गाउँपालिकाका ८७ घरधुरीमा कच्चि र ४२६० घरधुरीमा पक्कि शौचालय बनाईएको छ । विगतमा शौचालय प्रयोग नगरेकै कारण यहाँका अधिकाँस मानिसहरुमा झाडापखाला जन्य रोगहरुबाट मृत्यु हुने गरेको थियो । घरआगनहरुफोहरी हुन्थे । गु देखियो भने गाउ आयो भन्ने संकेत हुन्थ्यो । बाटो घाटो पानी पधेरा सबै ठाउमा फोहर मात्रै हुन्थ्यो । अहिले शौचालय बने पनि फोहर हटेको छ र घरआगनहरु सफा देखिन्छन् । पहिला दिसा गर्न शौचालय जान गाह्रो मान्नेहरु अहिले बाहिर दिसा गर्दैनन् । जसले गर्दा पानीका मुहानहरु सफा देखिन्छन् । जथाभावीरुपमा शौच गर्दा लाग्ने रोगहरुमा पनि कमी आएको छ । अझै पनि एउटा घरमा शौचालय बनेको छैन् । यस गाउँपालिकामा तपसिल शौचालय रेहेको अवस्था छ । गरिएको छ ।

तालिका २९: विद्यालयमा खानेपानी तथा शौचालयको विवरण

क्र.सं	विद्यालयको नाम	ठेगाना	खानेपानी	शौचालय	विद्यार्थी संख्या	
					छात्र	छात्रा
१	भगवती आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	१३४	१२०
२	बराहस्थान आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	२०	१८
३	कालिका आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	१७	१३
४	नवदुर्गा आधारभ्रत विद्यालय	१	छ	छ	३०	२८
५	शारदा आधारभूत विद्यालय	१	छ	छ	१०२	१०४
६	भवती प्राथमिक विद्यालय	२	छ	छ	१९	२३
७	भैरव आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	६४	६१
८	बि.पि.आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	४६	६६
९	दुर्गादेवी आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	६६	५३
१०	महादेव आधारभूत विद्यालय	२	छ	छ	१९१	१८०

११	दुर्गादेवी माध्यामिक विद्यालय	३	छ	छ	१४८	१४९
१२	जनता आधारभूत विद्यालय	३	छ	छ	२०	२१
१३	नेपाल राष्ट्रिय आधारभूत विद्यालय	३	छ	छ	३२	१८
१४	सरस्वती माध्यामिक विद्यालय	३	छ	छ	२०७	१६९
१५	शान्ति माध्यामिक विद्यालय	३	छ	छ	१७५	१६२
१६	बालकल्याण प्राथमिक विद्यालय	४	छ	छ	५०	६८
१७	बुद्ध आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	६	१५
१८	लक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	९	१६
१९	लक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	१३८	१६५
२०	नेपाल राष्ट्रिय आधारभूत विद्यालय	४	छ	छ	११७	१०९
२१	भवती प्राथमिक विद्यालय	५	छ	छ	६	१०
२२	भगवती आधारभूत विद्यालय	५	छ	छ	१३	४
२३	दुर्गादेवी आधारभूत विद्यालय	५	छ	छ	५२	३९
२४	गुराँस प्राथमिक विद्यालय	५	छ	छ	३०	२४
२५	कृष्णा आधारभूत विद्यालय	५	छ	छ	१५४	१३४
२६	पार्वती माध्यामिक विद्यालय	५	छ	छ	१८१	१५६
२७	सरस्वती प्रथामिक विद्यालय	५	छ	छ	२३	२३
२८	सिद्धमालिका प्राथमिक विद्यालय	५	छ	छ	१२	८
२९	आदर्श आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	३३	४५
३०	जनकल्याण आधारभत विद्यालय	६	छ	छ	९	७

३१	जनसहयोग आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	२१	३०
३२	जयजनता माध्यामिक विद्यालय	६	छ	छ	९९	१११
३३	कृष्णा आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	५१	३४
३४	नवदुर्गा आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	३४	३२
३५	नेपाल राष्टि«य आधारभूत विद्यालय	६	छ	छ	१४०	१२२
३६	नेपाल राष्ट्रिय माध्यामिक विद्यालय	६	छ	छ	२०	१९
३७	चण्डेश्वरी माध्यामिक विद्यालय	७	छ	छ	४५	७७
३८	लक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	७	छ	छ	७	१७
३९	महालक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	७	छ	छ	१३	१५
४०	पार्वती माध्यामिक विद्यालय	७	छ	छ	३०	२४
४१	सरस्वती आधारभूत विद्यालय	७	छ	छ	१३४	१३९
४२	शान्ति माध्यामिक विद्यालय	७	छ	छ	१५	१०
४३	जनसहयोग आधारभूत विद्यालय	८	छ	छ	१५१	१४५
४४	कालिका माध्यामिक विद्यालय	८	छ	छ	१५६	१५२
४५	मालिका माध्यामिक विद्यालय	८	छ	छ	४३	३६
४६	शिव आधारभूत विद्यालय	८	छ	छ	३०६३	२९७१

५.७ बाल अपराध र बाल न्याय

बालबालिकाहरु कलिलो हुने हुँदा उनीहरुले आफ्नो हित र अहितको विषयमा आफै निर्णय गर्न नसक्ने भएकाले निजहरुको हितका विषयमा निर्णय गर्नका लागि राज्य तथा अभिभावकको महत्वपूर्ण भूमिका रहने हुन्छ । त्यसैले बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गरी तिनीहरुको शारीरिक एवं बौद्धिक विकास गर्नको लागि नै बालबालिका सम्बन्धी छुट्टै कानूनको आवश्यकता परेको हो ।

बालबालिकाले अपराध गर्दैन्न भन्न सकिदैन् । कलिलो उमेर के सहि वा गलत हो भन्ने निर्णय गर्ने क्षमतामा कमि भएका कारण उनीहरुबाट विभिन्न अपराधहरु पनि घट्ने गरेका छन् । तर, त्यस्तो अपराध गरेवापत कुनैपनि बालबालिकालाई नेल, हत्कडी लगाउन, एकान्त कारावासमा राख्न वा कुनै अपराध गरेवापत कैद गर्न नमिल्ने व्यवस्था कानुनले गरेको छ । १० वर्ष मुनीको बालकले कुनै अपराध गरेमा कानुन अनुसार सजाय नहुने व्यवस्था छ ।

बालबालिका सम्बन्धि ऐन, २०७५ ले जिल्लामा बालअदालत गठन गर्ने र सो अदालत गठन नभएसम्म बाल ईजलास गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसै ऐनको आधारमा दैलेख जिल्लामा पनि बाल ईजलासको स्थापना गरी बालबालिका सम्बन्धि मुद्धाको सुनुवाई गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी जिल्लामा बालबालिका सम्बन्धि मुद्धाहरुमा बालबालिकालाई सोधपुछ र अनुसन्धानका लागि बालमैत्री कक्ष को व्यवस्था छ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन पालिका घोषणाका लागि

गाँउपालिकाको कार्ययोजना-२०७७

सूचक संख्या	सूचकहरु	कार्यक्रम	प्रमुख जिम्मेवारी	सहयोगी निकाय	समय
बाल बचाउ					
१	गर्भवती महिलाहरुले कम्तिमा प्रसूति पूर्व चारपटक र प्रसूति पश्चात आमा र नवजात शिशुको कम्तिमा ३ पटक स्वास्थ्य जाँच गराएको हुनेछ ।	गर्भवती मलिलाई चारपटक स्वास्थ्य जाँच गराउनका लागि स्वयंसेवीका परिचालन गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
२	गर्भवती महिलाले टिटानस विरुद्धको २ वटा खोप लगाएका हुनेछन् ।	टिटानस विरुद्धको खोप लगाउन गर्भवती महिलालाई उत्साहित गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
३	गर्भवती तथा सुत्केरी आमाहरुले आईरन चक्की (जम्मा २२५ वटा) खाएका हुनेछन् ।	आइरन चक्की समुदायमा वितरण गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
४	गर्भवती आमाले दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराइएका हुनेछन् ।	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुतकेरी गराउन पहल गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
५	६ महिनासम्मको शिशुलाई आमाले अनिवार्यरुपमा पूर्ण स्तनपान गराएका हुनेछन् ।	६ महिना सम्म शिशुलाई आमाले स्तनपान गराउनका लागि जनचेतना जगाउने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर

६	छ महिनादेखि पाँच वर्षमुनिका सबै बालबालिकालाई वर्षको २ पटक भिटामिन ए क्याप्सुल खुवाइएको हुनेछ।	भिटामिन ए क्याप्सुल समुदायमा गएर वितरण गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
७	एक वर्ष भित्रका प्रत्येक बालबालिकाले पूर्ण खोप प्राप्त गरेका हुनेछन् ।	खोप शिविर सञ्चालन गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
८	एच्आईभी संक्रमित आमाबाट जन्मिएका सबै बालबालिकाले ARV Prophylaxis पाएका हुनेछन् ।	एच्आईभी संक्रमित आमाहरुको तथ्याँक संकलन गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
९	सबै घरपरिवारले आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोग गरेका हुनेछन् ।	आयोडिनयुक्त नुन प्रयोग गरे नगरेको अनुगमन गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
१०	कमतौल, पुड्को र ख्याउटेपन हुने पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूको संख्यामा कमि आएको हुनेछ ।	कमतौल, पुड्को र ख्याउटेपन भएका बालबालिकाको तथ्याँक संकलन गरी पोषणयुक्त खानाको व्यवस्था गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
११	अति कडा कुपोषण र मध्यम कुपोषण भएका बालबालिकाको संख्यामा कमि आएको हुनेछ ।	अति कडा कुपोषण र मध्यम कुपोषण भएका बालबालिकाको तथ्याँक संकलन गर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
१२	सबै घरधुरीमा खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएको हुनेछ ।	खानेपानी सुविधा नभएका घरधुरीमा खानेपानीको व्यवस्थ ागर्ने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर

१३	चर्पी गएपछि, बालबालिकाको दिसा धोए पछि र खाना खानु/खुवाउनु अघि सावुन पानीले हात धुने परिपाटीको विकास भएको हुनेछ ।	खाना खानु/खुवाउनु अघि सावुन पानीले हात धुने परिपाटीको बारेमा जनचेतना जगाउने	स्वास्थ्य इकाई, प्रमुख	साझेदार निकाय र गाउपालिका	निरन्तर
बाल संरक्षण					
१	५ वर्ष मुनिका सबै बालबालिकाको जन्म दर्ता भएको हुनेछ ।	जन्मदर्ता अभियन सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
२	निकृष्ट प्रकारको बाल श्रम अन्त्य गर्दै प्रभावित बालबालिकाको पुर्नस्थापना भएको हुनेछ ।	निकृष्ट प्रकारको बाल श्रममा संलग्न बालबालिकालाई पुनर्स्थापनाका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
३	बाल विवाह नियन्त्रण भएको हुनेछ ।	बालविवाह नियन्त्रणका लागि सचेतनामुलक कक्षाहरु सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
४	घरपरिवार, समुदाय, सार्वजनिक स्थानमा बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा, वेचबिखन, शोषण, वेवास्ता र दुर्व्यवहारमा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।	बालबालिका विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा न्यूनिकरणका लागि हिसारहित कक्षा सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
५	बाल संरक्षण सम्वन्धी समुदायमा आधारित बाल संरक्षण प्रणाली स्थापित भई संचालनमा ल्याइएको हुनेछ ।	वडा बालअधिकार समितिको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर

६	छाउपडी, कमलरी जस्ता सामाजिक कुप्रथामा कमी आएको हुनेछ ।	छाउपडी प्रथा न्यूनिकरणका लागि सचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
७	स्थानीय तह/समुदायले १४ बर्षमुनीका बेसहरा बालबालिका (भएमा) को संरक्षण गरेका हुनेछन् ।	बेसहारा बालबालिकाको लागि अनाथालयको स्थापना गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
बाल विकास					
१	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरुले स्थानीय तहले तोकेको न्यूनतम् मापदण्ड पुरा गरेका हुनेछन् ।	बालविकासका भौतिक संरचनाहरुको निर्माण गर्ने	शिक्षा इकाई प्रमुख	गाउपालिका र साझेदार संस्था	निरन्तर
२	३ देखि ४ वर्ष उमेर पुगेका सबै बालबालिका प्रारम्भिक बालविकास कक्षामा भर्ना भै टिकाउदर सतप्रतिशत रहेको हुनेछ । (फरक क्षमता भएका बालबालिकाको हकमा विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने)	बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका बालबालिकाको लागि दिवा खाजाको व्यवस्थ ागर्ने	शिक्षा इकाई प्रमुख	गाउपालिका र साझेदार संस्था	निरन्तर
३	५ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका सतप्रतिशत बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा (१ देखि कक्षा ८ सम्म) पुरा गरेका हुनेछन् ।	आधारभूत शिक्षाको बालबालिकालाई छात्रवृत्ति लगायतका सुविधाको व्यवस्था गर्ने	शिक्षा इकाई प्रमुख	गाउपालिका र साझेदार संस्था	निरन्तर
४	प्रत्येक विद्यालयमा पानिको सुविधा सहित छात्र छात्रा को लागि अलग अलग शौचालयको व्यवस्था भै यसको प्रयोग भएको हुनेछ ।	अलग अलग छात्र छात्रा शौचालयको व्यवस्थ ागर्ने	शिक्षा इकाई प्रमुख	गाउपालिका र साझेदार संस्था	निरन्तर

५	प्रत्येक विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलाप सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन भएको हुनेछ ।	विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न बाल क्लवको क्षमता विकास गर्ने	शिक्षा इकाई प्रमुख	गाउपालिका र साझेदार संस्था	निरन्तर
६	सरसफाईयुक्त विद्यालय कायम गर्न सबै विद्यालयले कुहिने र नकुहिने फोहोर अलग अलग विर्सजन गर्ने व्यवस्था गरेका हुनेछन् ।	विद्यालयमा कद्रहिने र नकद्रहिने फोहोर व्यवस्थापनका लागि सहयोग गर्ने	शिक्षा इकाई प्रमुख	गाउपालिका र साझेदार संस्था	निरन्तर
बाल सहभागिता					
१	गाँउपालिका तथा वडा तहमा समावेसी आधारमा बाल संजाल गठन भई क्रियाशील (न्यूनतम् वार्षिक ३ वटा वैठक, ३ वटा कार्यक्रम संचालन) रहेका हुनेछन् ।	प्रत्येक वर्ष बालसञ्जाल पुन गठन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
२	५ कक्षा भन्दा माथि अध्ययन अध्यापन हुने विद्यालयका व्यवस्थापन समितिमा बालक्लवको प्रतिनिधित्व रहनेछ ।	बालसहभागीता सम्बन्धि तालिम सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
३	स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिमा बाल क्लव/संजालको प्रतिनिधित्व रहनेछ ।	बालसहभागीता सम्बन्धि तालिम सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर

४	स्थानीय तहमा रहेका बालबालिका सम्बन्धि सरोकारका संरचना/समितिहरुमा १२ देखि १८ वर्षका बालबालिकाको संस्थागत सहभागिता सुनिश्चित गरिएको हुनेछ ।	बालसहभागीता सम्बन्धि तालिम सञ्चालन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
५	बालभेलावाट माग भै आएका योजनाहरु स्थानीय तहको योजनामा समावेश भएका हुनेछन् ।	स्थानीय तहको योजना तर्जुमामा बालबालिकाको सहभागीता बढाउने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
६	वडा र स्थानीय तहले उत्कृष्ट कार्य गर्ने बाल क्लव/संजाल लाई वार्षिक रुपमा सम्मान र पुरस्कृत गरेका हुनेछन् ।	उत्कृष्ट कार्य गर्ने बालक्लवलाई स्थानीय तहले पुरस्कृत गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
संस्थागत विकास सम्बन्धिका सूचकहरु					
१	गाउँपालिका तथा वडा तहमा बालमैत्री स्थानीय शासन समितिहरु गठन भै क्रियाशिल रहेका हुनेछन् ।	वडा बालअधिकार समितिको गठन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
२	स्थानीय तहहरुले आफ्नो लागि बालमैत्री आचार संहिता र नीति नियम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएका हुनेछन् ।	बालमैत्री आचारसंहिता निर्माण गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
३	गाउँपालिका र प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक बाल उद्यान सहितको बालमैत्री सिकाई स्रोत केन्द्र संचालनमा रहेको हुनेछ ।	प्रत्येक वर्ष कम्तिमा पनि २ वटा बालमैत्री कक्ष स्थापना गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर

४	बालबालिकाको वस्तुगत विवरण (प्रोफाइल) को आधारमा स्थानीय तहको विकास योजना निर्माण र बालबालिकाको लागि लगानी योजना तर्जुमा भै कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।	बालबालिकाको वस्तुगत विवरण तयारी तथा प्रकाशन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
५	स्थानीय तहमा बालबालिका सम्बन्धी स्थितीपत्र तयारी तथा प्रकाशन र अद्यावधिक भएको हुनेछ ।	बालबालिकाको स्थिती पत्र तयारी तथा प्रकाशन गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
६	स्थानीय तहमा रहेका प्रहरी (कार्यालय) चौकीहरुमा बालमैत्री कक्ष वा बालमैत्री सम्पर्क ईकाई रहेको हुनेछ ।	प्रहरी चौकीमा बालमैत्री कक्ष स्थापना गर्नै	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर
७	गाउँकार्यपालिका/वडा कार्यालय र प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थामा एक बालमैत्री कक्ष रहेको हुनेछ ।	बालमैत्री कक्ष स्थापना गर्ने	वडा अध्यक्ष	साझेदार निकाय र वडा कार्यालय	निरन्तर

श्रोत : गुराँस गाउँपालिकाको बालमैत्री स्थानीय शासन रणनीतिको आधारमा तयार गरिएको

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालको संविधान २०७२
२. नेपालमा बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन २०७३ केन्द्रीय बाल कल्याण समिति
३. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४
४. बालबालिका सम्बन्धि कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको बनेको विद्येयक २०७५
५. राष्ट्रिय जनगणनाको प्रतिवेदन २०६८ केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, काठमाडौँ
६. आवधिक जिल्ला विकास योजना ०७३/०७४
७. बालमैत्री स्थानीय शासनः राष्ट्रिय रणनीति २०६८ र बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि २०६८
८. बालबालिका सम्बन्धी कानून (राष्ट्रिय/अन्तराष्ट्रिय स्तरका प्रमुख व्यवस्था)
९. विभिन्न संघ संस्थाको प्रतिवेदन, लेख, रचना र अध्ययन सामाग्रीहरु
१०. विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित बालबालिका सम्बन्धी सूचना एवं समाचार ।
११. विभिन्न जिल्लाबाट प्रकाशन भएका बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन
१२. साझेदार संस्थाका प्रकाशनहरु
१३. http://pustakalaya.org/view.php?pid=Pustakalaya:178
१४. https://en.wikipedia.org/wiki/Children%27s_rights

प्रकाशन सहयोग

Save the Children

सामाजिक सेवा केन्द्र
(सोसेक) नेपाल दैलेख